

ՀԱՅ
ՏՊԱԳԻՐ ԳԴԳԻ ՊԵՏԱՊՈԼԻՏԵՆ
ՕՍԻՆՍԿԱՆԵՐՍ

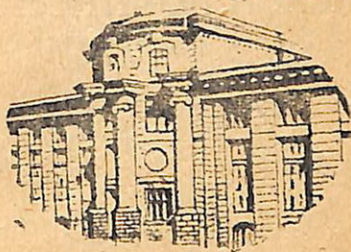
ВЫСТАВКА
ИСТОРИИ АРМЯНСКОЙ ПЕЧАТНОЙ КНИГИ

2-й этаж в Св. Спаса
и в Св. Спаса - 2-й этаж
Греческая церковь - 2-й этаж
и в Св. Спаса - 2-й этаж

27. III. 47г. *В. М. М. М.*
В. М. М. М.

ВЫСТАВКА
АРМЯНСКОЙ ПЕЧАТНОЙ КНИГИ

ПУТЕВОДИТЕЛЬ

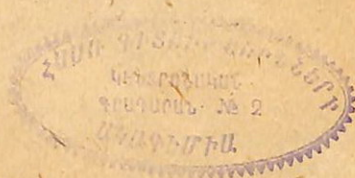
002(47.925)(064)

F

ՀԱՅ ՏՊԱԳԻՐ ԳՐԻԻ
ՅՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍ

ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ

A
1976

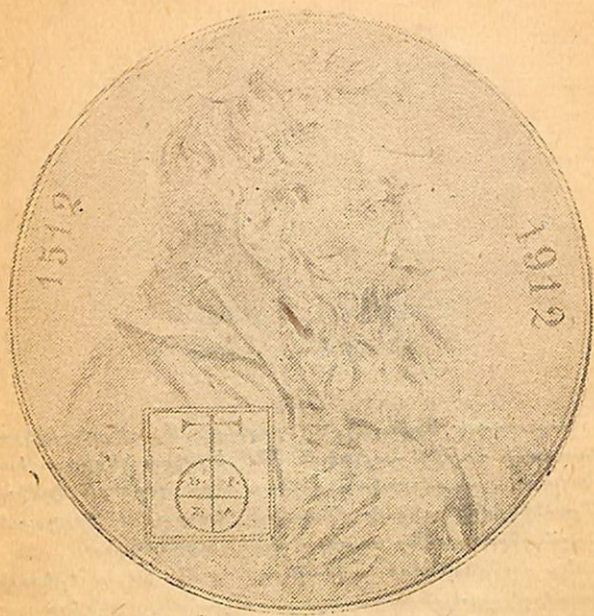
Հանգիստ Ս. ՐԱԲՊՅԱՆԻ

Составил А. БАБАЯН

Հայաստանի Սովետական Դրոշները Միության երկրորդ համադումարի առթիվ Հայկական ՍՍԻ Մինիստրների սովետին կից Կուլտուր-լուսավորական հիմնարկների գործերի կոմիտեն Ալ. Մյասնիկյանի անվան Պետական Հանրային Դրադարանի հետ կազմակերպեց «Հայ տպագիր գրքի ցուցահանդես»:

Այս ցուցահանդեսի կազմակերպումը մի խոշոր երևույթ է մեր ժողովրդի գրական-հասարակական և կուլտուրական կյանքում: Բազմադարյան պատմություն և կուլտուրական հարուստ ժառանգություն ունեցող հայ ժողովուրդը առաջին անգամ, միայն սովետական կարգերում կարողացավ ընձեռնել այնպիսի մի կուլտուրական ձևաբանություն, ինչպիսին հանդիսանում է այս ցուցահանդեսը: Նա թե իր ըովանդակությամբ և թե իր ընդգրկած մասշտաբով իր նախորդը չի ունեցեր:

Ցուցահանդեսը ընդգրկում է հայերեն տառչին տպագիր գրքեր, այսինքն՝ 1512 թվից մինչև մեր օրերը ընկած ժամանակաշրջանը և հետապնդում է մի հիմնական նպատակ՝ ցույց տալ տպագիր գրքի կուլտուրան հայերի մեջ, նրա դարավոր պատմությունը և անցած զմեռակ ուղին մինչև մեր լուսավայժառ օրերը:

Առաջին հայ տպագրիչ
Հակոբ Մելիսյանց
Армянский первопечатник
Акоп Меллишарт

ՊՐՈՓ. ԳԱՐՆԳԻՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆ
Արվեստի վաստակ. գործիչ

ՀԱՄԱՌՈՑ ԱԿՆԱՐԿ ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

Գուտենբերգի անմահ գյուտը, որ տեղի ունեցավ 15-րդ դարի կեսերին, արագ կերպով իր լայն տարածումը գտավ Արևմտյան Եվրոպայում: 16-րդ դարի առաջին տասնամյակում Իտալիայի միայն Վենետիկ քաղաքում արդեն գործում էին 200-ի չափ տպարաններ, որոնցում զանազան լեզուներով տպագրվում էին բազմատեսակ գրքեր:

Հայերեն առաջին տպագիր գիրքը հրատարակվել է Գուտենբերգի գյուտից մոտ 60—65 տարի հետո, 1512 թվին, Վենետիկում: Հայ տպագրության նախաձեռնողն է եղել ինքն իրեն Մեղապարտ Հակոբ անվանող մի հայ մարդ: Սա պատրաստել է տալիս տպարանական տառեր և այդ թվականին Վենետիկի տպարաններից մեկում տպագրում է «Պարզատումար» անունով մի գիրք: Հետևյալ՝ 1513 թվին նույն տպարանում նա տպագրում է չորս ուրիշ գրքեր, այն է՝ «Պատարագատետր», «Ուրբաթագիրք», «Աղթարք» և «Տաղարան»: Հայերեն գրքի հրատարակության իրողությունը այդ վաղ ժամանակում մի նշանավոր երեփույթ է մեր կուլտուրայի պատմության մեջ:

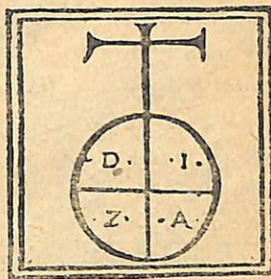
Հակոբի հրատարակութիւններէ ժամանակից անցնում է ավելի քան 50 տարի: 1563 թվին քաղաքական նպատակներով Հռոմ է մեկնում հայոց կաթողիկոսի կողմից ուղարկված մի պատգամավորութիւն՝ Արգար Թոխատեցու կամ Դպիր Արգարի գլխավորութեամբ: Սակայն, կրք այդ պատգամավորութիւնը իր նպատակին չի հասնում, Արգարը վերադառնում է Վենետիկ, հայերեն տպագրական տառեր է փորագրել տալիս և 1565 թվին լույս է ընծայում մի թերթ-օրացույց և մի սաղմոս:

1567 թվին Արգար Թոխատեցին իր տառերը հետն առած անցնում է Կ. Պոլիս և այնտեղ սարքավորում է իր սեփական տպարանը: Չորս տարվա ընթացքում նա հրատարակում է 7 գիրք, որոնց թվում «Սյրբենարան», «Քերականութիւն», «Տոնացույց» և «Տաղարան»: 1570 թվին դադարում է Արգարի հրատարակչական գործունեութիւնը մեզ անհայտ պատճառներով:

Այնուհետև Իլիարբեքի քաղաքից 1583 թվին Հռոմ է մեկնում Հովհաննես Տերզնցին, որը 1584 թվին այդտեղ տպագրում է «Տոմար Գրիգորյան» անունով գիրքը, որի թարգմանութիւնը լատիներենից կատարում է ինքը: Նույն Տերզնցին Հռոմից անցնում է Վենետիկ, որտեղ 1587 թվին տպագրում է մի սաղմոս: Մրանով վերջանում են 16-րդ դարի հայ տպագրութիւնները, որի ընթացքում ընդամենը տպագրվել է 15 անուն գիրք և մի թերթ-օրացույց:

Հետևյալ՝ 17-րդ դարում հայ տպագրութիւնը տարածվում է նոր երկրներում: Գրքեր են լույս տեսնում Լեհաստանում, Իրանում, Ֆրանսիայում, Հոլան-

գլխաւոր և Գերմանիայում: Հայկական տպարաններ
են հիմնուում նաև Կ. Պոլսում և Զմյուռնիայում,
Առանձնապես նշելի են Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ
կոչվող վանքի տնայնագործական եղանակով պատ-
րաստված տպարանը և Ամստերդամի հայ տպարանը,
որը հիմնվելով նույն դարի 60-ական թվականներին,
իր գոյությունը շարունակում է մինչև 1717 թիվը:

Հակոբ Մեղապարտի
հրատարակչական նշանը:

լույս ընծայելով ընդամենը 51 անուն գիրք: Ամստեր-
դամյան տպարանում նշանավոր գործիչներ են եղել
Ոսկան վ. Երևանցին, Թովմա եպիսկ. Նուրիջանյանը,
Միքայել, Մատթեոս և Ղուկաս վանանդեցիները: Այս
տպարանում են տպագրվել առաջին անգամ հայերեն
«Աստվածաշունչը», Մովսես Խորենացի, Առաքել Դավ-
րիթեցի, «Աղվեսագիրքը», «Շարահանը» և այլն: Ապա
նշելի է Կ. Պոլսում 1684 թվին Գրիգոր Մարզվանցու
հիմնած տպարանը, որը շարունակում է գործել մինչև
հետևյալ դարի 30-ական թվականները: Այս տպարա-

նից են առաջին անգամ լույս տեսել «Յայսմառութե-
քը», Ագաթանգեղոս, Զենոբ Գլակ և ուրիշ գրքեր:

Զանազան քաղաքներում տպագրված հայերեն գրքե-
րերի թիվը 17-րդ դարում հասնում է 140-ի:

18-րդ դարում հայ տպագրական գործը ավելի
լայն շրջաններ է ընդգրկում: Առաջին երկու տաս-
նամյակներում շարունակում է գործել Ամատերգա-
մի տպարանը: Վենետիկում հայ գրքի տպագրությամբ
ղեղավում են իտալական մի քանի տպարաններ և
լույս են ընծայում բազմաթիվ գրքեր: Այս տպարան-
ներում են տպագրվել Մխիթար Սեբաստացու «Հայ-
կաղյան բառարանը», Զամչյանի «Հայոց պատմություն-
նը», «Աստվածաշունչ» և մի շարք այլ գրքեր: Հայե-
րեն գրքեր տպագրում են նաև Հոռոմի, Միլանի և Բա-
տուայի տպարանները:

Այս դարում Կ. Պոլսում հայ տպագրության գործը
զբվում է հաստատուն հիմքերի վրա: Առաջին և նշա-
նավոր տպագրիչը հանդիսանում է Աստվածատուր
Ապուլեիսցին (Արապյանը): Դարասկզբում հիմնած նրա
տպարանը իր գոյությունը շարունակում է ավելի քան
150 տարի: Նրա ժառանգներից բեղուն գործունեու-
թյուն է ցույց տվել մասնավորապես Պողոս Արապյա-
նը, թե՛ որպես տառերի և ծաղկագրերի փորագրիչ
վարպետ և թե՛ որպես տպագրիչ-հրատարակիչ:

Կ. Պոլսում նույն այս դարում են գործել Սարգիս
Դպիր, Պետրոս Լատինացի, Բարսեղ և Հակոբ Սե-
բաստացի եղբայրները և էլի ուրիշները, որոնք իրենց
հիմնած տպարաններից լույս են ընծայել բազմաթիվ
գրքեր:

Այս դարի երկրորդ կեսին տպագրական գործը

առաջին անգամ հիմնադրվում է Հայաստանում՝ Էջմիածնում: Գործի հիմնադիրը՝ հանդիսանում է Սիմեոն Լաթուդիկոս Նրեանցին: Նա 1771 թվին հիմնում է տպարան և թղթի գործարան: Էջմիածնի վանական տպարանը ավելի է ծաղկում և զարգանում հետևյալ դարում՝ Գեվորգ Դ-ի և Պրիմյանի Լաթուդիկոսով թյան ժամանակ, իր գոյությունը պահպանելով մինչև մեր դարի տասական թվականները:

Արգար Թոխատեցու
հրատարակչական նշանը:

18-րդ դարում տպարաններ են հիմնվել նաև Հրեղ-կաստանում: Ուշագրավ է Մադրասի Շահամիր Սուլթանումի տպարանը, որը լույս է ընծայել հայտնի «Յորդորակ» և «Որոգայթ փառաց» գրքերը: Մադրասում երկրորդ տպարանը հիմնում է Հարություն Շմավոնյանը, որտեղ մինչև դարի վերջը տպագրվել է 8 անուն գիրք և առաջին հայ պարբերականի՝ «Աղ-

դարարի» համարները: Դարի վերջին Կալկաթայում Հովսեփ Ստեփանոսյանը հիմնում է իր տպարանը: Այնուհետև Կալկաթայում հիմնվել են և ուրիշ տպարաններ, որոնք ցույց են տվել բեղուն գործունեություն:

Այս դարի վերջին քառորդում են հիմնվում Մխիթարյանների տպարանները նախ Տրիեստում, ապա Վենետիկի օ. Ղազար կղզում: Սրանք իրենց գործունեությունը զերազանցապես ծավալում են հետևյալ դարերում:

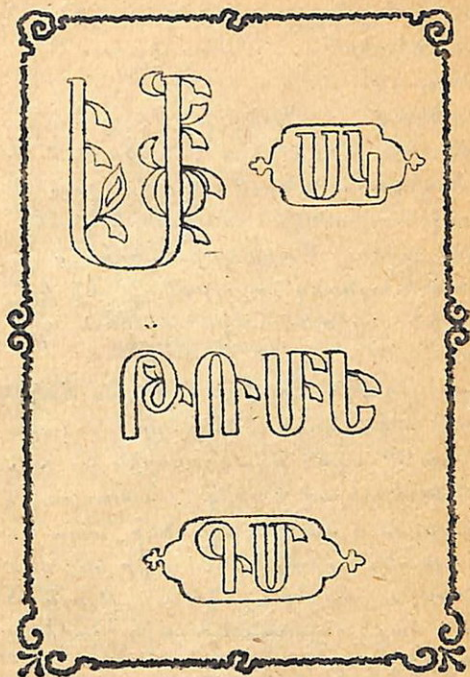
Դարավերջում հայ տպագրությունը գործի սկիզբ է դրվում նաև Ռուսաստանում: Լոնդոնում ապրող ջուղայեցի գրասեր և հարուստ վաճառական Գրիգոր Սալդարյանցը պատրաստել է տալիս հայ տպագրական տառեր և 1780 թվին տեղի տպարաններից մեկում տպագրում է մի գիրք: Այնուհետև իր տառերը հետո առած Սալդարյանցը գալիս է Պետերբուրգ և այնտեղ սարքավորում է իր սեփական տպարանը:

Սալդարյանցի մահից հետո 1789 թվին տպարանը Ռուսաստանի հոգևոր առաջնորդ Հովսեփ եպիսկ. Արղունթյանի աջակցությամբ տեղափոխվում է Նոր Նախիջևան և կոչվում է «Տպարան նորին բարձր սըրբազնութեան»: Այս տպարանը Նոր Նախիջևանում գործելով մինչև 1796 թիվը՝ փոխադրվում է Աստրախան:

19-րդ դարում տպագրական - հրատարակչական գործը ընդհանրապես հասնում է աննախընթաց բարձրության: Հայկական տպագրությունը հետ չմնաց այս առաջդիմական շարժումից:

Կ. Պոլսում Արապյան տպարանն ընդարձակում է իր գործունեությունը: Երևան է գալիս մի ուրիշ տը-

պարանապետ Պողոս Արապյանից ոչ պակաս տաղան-
դավոր և գործունյա: Այդ մարդը Հովհաննես Մյու-
հենտեսյանն էր: Անվանի փորագրիչ-գրածուլիչ, նոր

Տ. ԱՅԻՆԱՆԿԱԳՐԱԿԱՆ ԵՄԻՍԻՅԱՆ Ե ԿՈՄԻՏԵՍԻ ՔԱՆՈՒՄ ԻՄՔԱՆԻՏԻՄԵՆԿԱՆ ՊԱՏԻՍԹՈՍ
ՔԱՐԻ ՆՊԵՏԸ (ԿՅԻՆ):
Է. Ս. Որդարձ (Յարգարձ) — Տ. Սրվիճ Կանգղիս (Կգրնապար) և — Սրվիճ Կարյ
և Ս. Բ. Բ. (1896-1897) խառն Պրիմալ Միտրիկան (Կգրնապար), որի հայերի տեսանկյուն
Յանգրնարնայ

տեսակի տառերի հնարիչ՝ Հովհ. Մյունհենտեսյանը իբր
բազմաթիվ հրատարակություններով մեծ տեղ է գրա-
վում հայ տպագրության պատմության մեջ:

Մինչև դարի վերջը Կ. Պոլսում բացվում են մի

շարք նոր տպարաններ: Դպրոցական ցանցի ծավալումը քաղաքներում և գավառներում, ինչպես և լրագրերի և հանդեսների բազմաձևը պահանջ են առաջացնում տպարանների աճման: Մենք տեսնում ենք նոր տպարաններ Զմյուռնիայում, Երուսաղեմի, Արմաշի և Վարազա վանքերում, Սեբաստիայում, Թոքատում և այլ տեղերում:

Վենետիկում ու Ղազարի Միաբանությունը իր բարեկարգ տպարանից լույս է ընծայում նոր Հայկազյան երկհատոր բառարանը, Բագրատունու, Ալիշանի և այլ նշանավոր հեղինակների ընտիր երկերը: Տրիեստում գործող Մխիթարյանները տեղափոխվում են Վիեննա և այնտեղ շարունակում են իրենց հրատարակչական գործունեությունը մինչև մեր ժամանակները:

Դարի կեսերին Փարիզում ապրող Ճանիկ Արամյանը հայ տպագրական տառերի ռեֆորմ է կատարում: Նա 50-ական թվականներին իր բաբեփոխած նորատեսակ տառերով Փարիզում տպագրել է ալիս մի քանի գրքեր և պարբերականներ, ապա գնում է Կ. Պոլիս և այնտեղ սարքավորում է իր սեփական տպարանը: Արամյան տառերն ընդունելություն են գտնում ժամանակի հայ տպարաններում և շարունակում են իրենց գոյությունը մինչև այսօր:

Մոսկվայում Լազարյան ձեռնարանը իր հիմնադրության թվականից (1814 թ.) 14 տարի անց հիմնում է իր տպարանն ու ձուլարանը: Այս բարեկարգ տպարանը իր գոյությունը պահպանում է մինչև մեր դարի 10-ական թվականները: Այստեղ տպագրվել են հայերեն և ռուսերեն բազմաթիվ գրքեր՝ պատմա-բանասիր-

րական, հայագիտական, արևելագիտական և այլ բը-
նույթի:

1858 թվին Թեոդոսիայում հիմնվում է Նալիպյան
դպրոցը: Սրան կից հետևյալ տարիներից բացվում է
«Աղգային տպարանը»: Այս տպարանից հինգ-վեց տար-
վա ընթացքում լույս է տեսել 35 անուն գիրք: 1874
թվին Նալիպյան դպրոցի հետ փակվում է նաև տպարանը:

Վանեցի վաճառական Գեվորգ Արծրունին 1823
թվին արտասահմանից վերադառնալով Թիֆլիս մի
տպարան է բերում և այն, 1824 թվին, նվիրում է
նոր բացվող Ներսիսյան դպրոցին: Այս տպարանից են
լույս տեսել առաջին անգամ Սաչատուր Աբովյանի
«Վերք Հայաստանին», Զալալյանի «Ճանապարհոր-
դությունը», Երեցփոխյանի «Հայերեն-ռուսերեն բա-
ռարանը» և այլ գրքեր, ինչպես և 1846 թ. կովկասա-
հայ անդրանիկ պարբերականը՝ «Կովկաս» լրագիրը:
Թիֆլիսում երկրորդ հայկական տպարանը հիմնում են
Հ. Էնֆիաճյանը և Գ. Մելքումյանը: 60-ական թվա-
կաններից այդ տպարանում են տպագրվում «Կոռնիկ»,
«Հայկական աշխարհ» հանդեսները և «Մեղու Հայաս-
տանի» լրագիրը: 1870 թվականներին նույն քաղա-
քում տպարան է հիմնում Հովհ. Մարտիրոսյանը: Այս
տպարանը թե իր երկարակեցությամբ և թե տպա-
գրած բազմապիսի հրատարակություններով բռնում է
առաջնակարգ տեղ: Թիֆլիսից հետո, նույն դարում,
հայ տպարաններ են հիմնվել նաև Անդրկովկասի՝
Շուշի, Շամախի, Բաքու, Դանձակ, Երևան, Ալեք-
սանդրոպոլ, Ախալցխա և նոր Բայազետ քաղաքներում:

Երևանում առաջին տպարանը բաց է անում Զա-
քարիա Գեվորգյան Հակոբյանցը 1876 թվին, որին
կարճ ժամանակից հետո ընկերանում է Էմին Տեր-

Գրիգորյանը: 1880 թ. լույս է տեսնում Երևանի առաջին պարբերականը՝ «Պսակ» լրագիրը, Վ. Պապաջանյանի խմբագրությամբ:

20-րդ դարի սկզբներից հայ տպագրական գործը մեծ ծավալ է ստանում Պոլսում, Թիֆլիսում, Եգիպտոսում, Բալկաններում, Հունաստանում, Ֆրանսիայում և այլն: Փարիզի 20-ի չափ հայ տպարաններում տպագրվել են մի մեծ շարք գրքեր ընտիր հրատարակությամբ, այնպես էլ 70-ից ավելի պարբերականներ:

Դարասկզբներին մի հայկական տպարան էլ բացվում է Ռոքսբուրգում (Շոտլանդիա): Հյուսիսային Ամերիկայում, բացի Նյու-Յորք և Բոստոն քաղաքներից, հայերեն գրքեր ու հանդեսներ են լույս տեսել Ֆրեզնո, Չիկագո, Պրովիդենս, Ֆիլադելֆիա և այլ քաղաքներում:

Ռուսաստանում Սովետական իշխանության հաստատվելուց հետո հիմնովին փոխվում է երկրի տնտեսական և կուլտուրական կյանքը: Արդյունաբերական գործարանային բոլոր ձեռնարկությունները, որոնց թվում և պոլիգրաֆիական հիմնարկները պետականացվում են: Մանր-ժուրը և մասնավոր տպարանները, ինչպես և հրատարակչությունները հետզհետե վերանում և ձուլվում են խոշոր տրեստների և պետական հրատարակչությունների մեջ:

Երևանում գոյություն ունեցող տպարաններից կազմվում է մի ընդհանուր միավոր և հանձնվում է է այն Ժողոտսխորհին: 1921 թ. հունիսին հիմնվում է Հայաստանի Պետական հրատարակչությունը (Պետհրատը): Կազմակերպվում է Հայպոլիգրաֆտրեստը և տպարանական ամբողջ գործի ղեկավարությունը

հանձնվում է Տրեստի վարչությանը: 1926 թվին ըսկըավում է Հայպոլիգրաֆտրեստի մեծ շենքի կառուցումը, որը ավարտվում է 1928 թվին: Այս շենքն ընդգրկում է իր մեջ տպարանական, միմագրական, ցինկոգրաֆիայի, կազմարարական, տողարանի, տառաձուլարանի բոլոր բաժինները: 1930 թվին նույն տպարանը հարստանում է ռոտացիոն մեքենայով: Կաշմակերպվում է նաև լինոտիպ մեքենաների բաժին տասը մեքենայով: Հետագայում կազմակերպում է և քաղաքական գրականության հրատարակչությունը (Քաղհրատ) իր տպարանով:

1937 թվից վերանում է Հայպոլիգրաֆտրեստը նրա տպարանը բաժանվում է երկու մասի. մի մասը դառնում է Պետհրատի տպարանը, մյուս մասը՝ ՀՍՍՌ Ժողկոմսովետին կից Թերթերի և ամսագրերի տպարան, որոնք գործում են մինչև մեր օրերը:

Բացի դրանցից, Ներկանում ներկայումս գործում են Գիտությունների ակադեմիայի, Հեռակա Մանկավարժական ինստիտուտի, Բլանկային հրատարակչությունները իրենց տպարաններով, ինչպես և Նրքագսովետի տպարանը: Նրեսունութ տպարաններ գործում են Հայաստանի շրջանային կենտրոններում, որտեղ տպագրվում են տեղական թերթերը:

Վերջին տասնամյակներում Պետհրատը դառնում է ռեսպուբլիկայի խոշոր հիմնարկներից մեկը: Այնտեղ հրատարակում են մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկներինրկերը, քաղաքական-մասսայական, պեղաքվեստական, գիտական-հանրամատչելի, մանկական և պատանեկական, գյուղատնտեսական, գրականագիտական, պատմա-աշխարհագրական, երաժշտական գրականություն, դասագրքեր, քարտեզներ, բառարաններ, ու-

դեցույցներ, օրացույցներ, պարբերականներ և այլն։
Պետհրատի Գեղարվեստական գրականության բա-
ժինը վերահրատարակել է գրեթե բոլոր հայ կլասիկ-
ներին, ինչպես և ժամանակակից գրողների լավա-
գույն աշխատությունները։ Հրատարակել է նույնպես
ռուսական և արևմտահայկական մի շարք կլասիկ-
ների երկերը, Վրաստանի, Ադրբեջանի, ինչպես և
Ուկրաինայի գրականություններից հատընտիր գոր-
ծեր, Իրանի գրականությունից՝ Ֆիրդուսի և Նայամ։

Պետհրատի հրատարակությամբ են լույս տեսնում
Հայաստանի Սովետական Գրողների Միության օր-
գաններ՝ «Գրական թերթը», «Սովետական գրակա-
նություն և արվեստ», ինչպես և «Հոկտեմբերիկ»
պարբերականները։

1936 թվին երևանում կատարվեց Գրքի պալատի
հիմնադրումը։ Ներկայումս այդ շենքի մի մասը տա-
րատ է, ուր արդեն տեղավորված է Հայպետհրատը
իր բազմաթիվ բաժանմունքներով, նաև մի քանի
խմբագրություններ։

ՀԱՅ Ժողովրդի ԳԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ՕՋԱՆՆԵՐԸ

Հայ ժողովրդի ստեղծած բազմաբովանդակ և հաջողաբար կուլտուրայի մեջ իր նշանակալից տեղն ունի տպագիր գրքի կուլտուրան: Ինչպես յուրաքանչյուր ժողովրդի, նույնպես և հայ ժողովրդի հասարակական, քաղաքական և կուլտուրական կյանքում տպագիր գիրքը խաղացել է մեծ դեր: Հայ ժողովուրդը իր դարավոր տառապանքների մեջ, իր կյանքի ամենադժնշակ սլայմաններում երբեք չի կտրվել գրքից, տպագրությունից: Հայաստանը դարեր շարունակ հեծել է Թյուրքիայի և Իրանի ծանր տիրապետության տակ: Միջնադարի խավարի այդ երկրները հնարավորությունները չեն տվել հայկական բնաշխարհում որևէ կուլտուր-լուսավորական աշխատանքի, այդ թվում և տպագրության:

Դեռևս միջին դարերից սկսած քաղաքական ծանր իրադարձությունների հետևանքով հայ ժողովրդի խոշորագույն զանգվածները հեռացել են մայր երկրից, ցրվել են ողջ աշխարհով մեկ և տարբեր երկրներում ու վայրերում հիմնել են տպարաններ, օտար երկրների տակ ստեղծել են գիր և գրականություն և կուլտուրայի այդ հեռավոր օջախներից իրենց բոլոր ուժերը

ի սպաս են դրել հարազատ ժողովրդի լուսավորութ-
յան գործին:

Հայերեն առաջին տպագիր գիրքը լույս է տեսել
1512 թվին Վենետիկում, որի հետ հայերը, գերազան-
ցապես առևտրական նպատակներով, սերտորեն կապ-
ված են եղել դեռևս Կիլիկյան հայկական իշխանու-
թյան օրոք: Մինչև հայերեն այդ առաջին գրքի տպա-
գրումը Վենետիկում երկար ժամանակ դոյություն
ունեի արդեն հայկական գաղութ: Առաջին գրքի տպա-
գրությունից հետո այդ գաղութը իր հասարակական
և կուլտուրական կյանքը ավելի ծավալուն կերպով
շարունակել է և հետագայում: Իսկ 1701 թվին, երբ
Մխիթար Սեբաստացին հիմնադրում է այնտեղ իր միա-
բանությունը, Վենետիկը այնուհետև զառնում է հայ
կուլտուրայի խոշոր օջախներից մեկը:

Հայ տպագրության այդ առաջին օջախից հետո
հետզհետե առաջ են գալիս տպագրության նորանոր
օջախներ տարբեր երկրներում և քաղաքներում, այս-
պես կոչված «հայ գաղութներում»: Եվ ահա տասնևու-
թերորդ դարի վերջին քառորդում, 1771 թվին Սիմեոն
Երևանցու ջանքերով և Մադրասում ապրող ջուղայեցի
Գրիգոր Չաքիկենցի նյութական օժանդակութամբ,
չնայած իրանական տիրապետության դաժան պայ-
մաններին, հնարավոր է լինում էջմիածնում կադմա-
կերպել տպարան և սեփական թղթի գործարան, որով
և տպագրության ու հրատարակչական գործի սկիզբ
է դրվում հայ բնաշխարհում:

Թե որքանով է հարազատ եղել տպագիր գրքի
կուլտուրան հայ ժողովրդին՝ ցույց է տալիս այն
փաստը, որ դեռևս 17-րդ դարի առաջին կեսում,
1640 թվին, Իրանի հեռավոր անկյուններից մեկում,

Սպահանի մոտ գտնվող Նոր Զուղա գյուղաքաղաքում հայերը, առանց տպարան տեսնելու, հիմնադրում են տպարան, որի թե՛ տպագրական մամուլը, թե՛ տառերի փորագրումն ու ձուլումը և թե՛ անգամ տպագրական թուղթը պատրաստում են իրենք՝ տնայնագործական կղանակներով և սկսում են հրատարակչական գործունեություն: Նոր Զուղայի տպարանը, ինչպես և նրանում տպագրված գրքերը հանգիստանում են առաջինը ոչ միայն ընդհանրապես Իրանում, այլև Մերձավոր Արևելքում:

Հայ ժողովուրդը, շատ ուրիշ առաջավոր ժողովուրդների հետ միասին, իրավունք ունի հպարտանալու իր գրականության հարստության: Մոտ չորս և կես դար տևողությամբ տպագրության սլաոմություն ունեցող մեր ժողովուրդը տվել է ոչ միայն խոշորագույն գործեր, այլև թարգմանել է մայրենի լեզվով գիտություն և գրականության համաշխարհային կլասիկներին: Հայերենով լույս են տեսել Արիստոտելի, Պլատոնի, Ցիցերոնի, Սենեկայի, Թուկիդիդեսի, Քսենոֆոնի, Տակիտոսի, Սալյուստոսի, Հոմերոսի, Վիրգիլիոսի, Սոփոկլեսի, Եվրիպիդեսի, Դանտեի, Խայամի, Շեքսպիրի, Տասոյի, Մոլիերի, Վոլթերի, Դյոթեի, Շիլլերի, Բայրոնի, Հյուգոյի, Տոլստոյի, Պուշկինի, Լերմոնտովի, Գրիբոյեդովի, Զեխովի, Գորկու և շատ ուրիշների երկերը:

Մեր տպագիր գրականությունը խոշոր ծառայություն է մատուցել և համաշխարհային գրականության: Այնպիսի պատմական մեծ արժեք ներկայացնող գործեր, ինչպիսիք են Եվսերիոս Կեսարացու «Ժամանակագրականքը», Փիլոն Երրայացու «Յաղագս նա-

խախտութեան և յաղագս կենդանեաց՝ աշխատությունները, Սեբերիանոսի «Ճառերը» և ուրիշ կլասիկ այլ երկեր մարդկության սեփականությունը դարձան շնորհիվ նրանց հայերեն թարգմանությունների։ Այդ աշխատությունների հունարեն բնագրերը մինչև օրս էլ կորած են և դանձված չեն, իսկ դրանց հայերեն թարգմանությունները, որ կատարված են եղել դեռևս հինգերորդ դարում, մահալանվել են մինչև այժմ և փոխարինում են բնագրերին։ Այդ երկերի հրատարակությունները հայերենից լատիներեն կատարված թարգմանությամբ նրանց մատչելի դարձրին ամբողջ մարդկությանը, որի համար ժամանակին գիտական աշխարհը իր երախտապարտությունը հայտնեց հայ ժողովրդին և նրա դարավոր կուլտուրային։

Մեծ է եղել մեր տպագրության օջախների կատարած աշխատանքը թե՛ հրատարակությունների քանակի և թե՛ նրանց գիտական արժեքի տեսակետից։ Սակայն մեր վրականությունը աննախընթաց կերպով հարստացել և զարգացել է միայն սովետական շրջանում՝ հայկական պետականության պայմաններում։ Եթե նկատի ունենանք հենց միայն հրատարակությունների քանակը, ապա ազատորեն կարող ենք ասել, որ համեմատաբար այդ փոքր ժամանակամիջոցում՝ քսանհինգ տարիների ընթացքում, նրանց թիվը շատ ավելին է եղել, քան նախորդ՝ ամբողջ չորս դարերում։ Մինչև սովետական կարգերի հաստատումը Հայաստանում, նրա տերիտորիայի վրա գործել են, այն էլ շատ անկանոն, ոչ ավելի քան 3—4 վայրերի տպարաններ։ Ներկայումս տպարանների թիվը Սովետական Հայաստանում հասնում է մոտ հիսուներե-

Հայաստանի ամենահեռավոր շրջանն ունի իր տպա-
րանը և հրատարակչական գործունեությունը: Ինչ վե-
րաբերում է Նրեանին, ապա նա այլևս ոչ թե տպա-
գրության օջախ է, այլ ընդհանրապես հայ կուլտու-
րայի և մասնավորապես տպագրության կենտրոն է
հանդիսանում ամբողջ աշխարհում պրլած հայության
համար:

Երկրագնդի համարյա բոլոր աշխարհամասերում
գոյություն ունեն հայ տպագրության օջախներ: Հայ
տպագրության վայրերի ցանցը, բնաշխարհից դուրս,
տարածվում է Հարավային Ամերիկայից սկսած մինչև
Հավա, Հարեշտանից՝ մինչև Շվեդիա: Տպագրության
այդ վայրերի թիվը հասնում է մոտ երկու հարյուրի,
որոնցից մոտ երեք տասնյակը հանդիսացել են խոշոր
կուլտուրական օջախներ: Սակայն ինչպես որ հայ-ժո-
ղովուրդը իր պատմությամբ կազված է ուսման
ժողովրդի հետ, այնպես էլ նրա տպագիր գրքի կուլ-
տուրան մեծ չափերով աճել ու զարգացել է ուսական
կուլտուրայի խոշորագույն կենտրոններում: Պետեր-
բուրգը, Մոսկվան և ուսական այլ քաղաքները եղել
են հայ տպագիր գրքի օջախները: Վերջիններս մեծ
դեր են կատարել հայ ժողովրդի հասարակական-քա-
ղաքական և կուլտուրական կյանքում:

Կանգ չառնելով բոլոր օջախների պատմության
վրա՝ այստեղ մենք տալիս ենք ընդհանուր ծանոթու-
թյուններ միայն մի քանի կարևորագույն օջախնե-
րի մասին:

(1512 թ. միջեկ մեր ժամանակը)

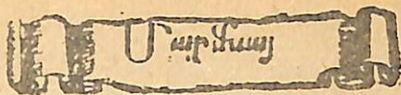
Վենետիկը հանդիսանում է հայ առաջին տպագրությունների օրրանը:

Այստեղ, 1512-13 թ.թ., իտալական տպարաններից մեկում լույս է տեսել հայերեն հինգ անուն գիրք՝ առաջին հայ տպագրիչ Հակոբ Մեղապարտի ջանքերով: Այդ հինգ գրքերի թվին է պատկանում 1512 թ. տպագրված առաջին տպագիր հայերեն գիրքը՝ «Պարզատուարը»:

Հակոբ Մեղապարտի 1513 թ. լույս ընծայած չորս գրքերը հետևյալներն են. «Պատարագատեսը», «Ուրբաթագիրքը», «Աղթարք» և «Տաղարան»: Այս առաջին տպագրությունների շարքում մասնավորապես ուշագրության արժանի է վերջինը՝ «Տաղարանը», որի մեջ գետնդված են մեր միջնադարյան բանաստեղծների՝ Հովհաննես Թլկուրանցու, Ֆրիկի. Մկրտիչ Նազալի տաղերը, ինչպես և Ներսես Շնորհալու 137 շախմատ հանելուկները:

Մինչև Մխիթարյանների տպարանի հիմնումը, Վենետիկում տպագրվել են բազմաթիվ հայերեն գրքեր, որոնց թվում «Ճաշոց» (1686 թ.), Մխիթար Սեբաստացու հրատարակությամբ «Աստվածաշունչը» (1733 թ.), նրա երկհատոր «Հայկադյան բառարանը» (1749—69 թ.թ.), Մ. Չամչյանի եռահատոր «Հայոց պատմությունը» (1784—6 թ.թ.), բոլորն էլ ընտիր հրատարակությամբ:

Վենետիկի ա. Ղազարի կղզում 1789 թ. հիմնվում է Մխիթարյան Միաբանության հայկական տպարանը:

ՄԱԿԱԼԱՌԱԿ ՆԻՍԻ
ՂԱՅ. ԱՆԺՈՒԹԻՆԻԿ:
ԸՔ ԱՂԻՏՆԻԱՂ. ՍՐՈՏԷՇՈՒ
ԹԻՆԵԿԼԱՂԷԿ: ԸՔ ՀԱԽՂԻՏՆ
ԻԱՂ. ԻՃԱՆԱԿԱՐՏԵՐԹԱՅ. ԼՔ
ԱՐՈՎԳԱՅ: ԸՔ ԱՈՂԻՂԻՏՆԻԱՂ
ԳԼԽԱԼՈՐԼԻՆԻԿԱԷԺ: ԸՔ յԵՍ
ԻՂԻՏՆԻԱՂ. ԱՆՍԱՐՈՒԹԻՆՈՎ
ԱՐԻ. ԼՃԱՐՐԱՄԱՆԱՅ: ԸՔ ՈՂ
ԱԿԱՆՂԻՏՆԻԱՂ. ԱՆԺՈՒԹԻ
ՆՂԱՅ: ԸՔ ԺԱՅՐԱԿԱՆՂԻՆԻԱ

Մի էլ հայերեն առաջին տպագիր գրքից՝
«Պարզառու մար»-ից, տպագրված Վենի-
սիկում, 1512 թվին:

Այդ տպարանը, որ յուր գոյութիւնը շարունակում է մինչև այսօր, հայ տպագրութեան նշանավոր օջախներից մեկն է հանդիսացել: Այնտեղ տպագրվել են հազարի չափ գրքեր՝ պատմա-քանասիրական, աշխարհագրական, գեղարվեստական, կրօնական և այլ բազմապիսի բովանդակութեամբ: Այդ օջախում են տպագրվել Եվսեբիոս Կեսարացու «Ժամանակագրականքը» (1818 թ.), Փիլոն Երրայացու «Յաղագս նախախնամութեան և յաղագս կենդանեաց» աշխատութիւնները (1822 թ.), Սերեբրիանոսի «Ճառքը» (1827 թ.), հռոմայեցի և հայ կլասիկների երկերը, Մխիթարյան անվանի միաբանների՝ Բագրատունու, Ալիշանի, Ավգերյանի, Ղազիկյանի և ուրիշների գիտական և գեղարվեստական հոյակապ աշխատութիւնները: Բացի դրանցից, այս օջախումն է տպագրվում 1843 թվից մինչև այսօր շարունակվող միւր ամենաերկարակյաց պարբերականը՝ «Բազմավեպ» ամսագիրը:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

(1567 թ. մինչև մեր ժամանակը)

Հայկական տպագրութեան պատմութեան մեջ այս քաղաքի հայ գաղութը հանդիսացել է խոշոր օջախներից մեկը իր բազմաթիվ տպարաններով, տպագրված գրքերի ու պարբերականների քանակով և հայ պոլիգրաֆիայի զարգացմանը նպաստող իր ցուցաբերած աշխատանքներով:

Առաջին հայկական տպարանը ընդհանրապես հիմնադրվել է այս օջախում, 1567 թվին, Արզար դպիր Թոխատեցու ջանքերով: Այնուհետև տպարաններ են հաստատել և շատ ուրիշ անձնավորութիւններ, որոնց

Թվում նշանավորներն են Գրիգոր Մարգվանցին, Աստվածատուր Ապուշեխցին, Պողոս Արապյանը, Հովհ. Մյուհենտեսյանը, Ճանիկ Արամյանը, եղբայրներ Տեր-Ներսիսյանները և ուրիշներ:

Կոստանդնուպոլսում են հորինվել և զարգացել հայ տպագրական տառերի բազմապիսի ձևերը, հատկապես Մյուհենտեսյանի և Արապյանի տառատեսակները:

Այս օջախում են տպագրվել մեր մի շարք պատմագիրների երկերի առաջին հրատարակությունները՝ Ադաթանգեղոսի (1709 թ.), Փավստոս Բյուզանդացու (1730 թ.), Եղիշեի (1764 թ.), Զենոբ Գլալի (1719 թ.), ինչպես նաև Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանցը» (1730 թ.), հինգերորդ դարի հայ մեծ փոլիսոփա Դավիթ Անհադթի «Գիրք սահմանացը» (1731 թ.): Բացի դրանցից, այստեղ են առաջին անգամ տպագրվել «Յայսմաւուրքը» (1706 թ.), Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող «Հաճախապատումը» (1737 թ.), Պաղտասար դպիրի երկերը և այլն:

Այս օջախում են տպագրվել նաև Հ. Սվաճյանի «Մեղու» հայտնի պարբերականը, «Մասիս» ամսագիրը, Հ. Պարոնյանի «Թատրոնը» և այլն:

Կոստանդնուպոլսում, հատկապես 19-րդ դարի երկրորդ կիսում և մեր դարի առաջին տասնամյակներին, գործել են մի շարք մասնավոր անհատների և կազմակերպությունների հրատարակչություններ, որոնք լույս են ընծայել բազմաթիվ գրքեր զանազան բովանդակությամբ, դասագրքեր և մոտ 330 անուն պարբերականներ:

Մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը այս քաղաքը հանդիսանում էր արևմտահայության ինչպես տպագրության, նույնպես և կուլտուրայի կենտրոն:

ԲՈՒՂԱՆԴԱՆԻ ՊԵՏՄՈՒԹԱՒՆ

Ը ջրօրէն Ռուսիոյ ձեռն պահելն օ

Օ յոր սկսեալ (զինի սրբոյն Գրիգորի ըս-
տաւորչին մերոյ) պատմէ զանցս քնցից Ժա-
մանակաց դիպումաց երկրին Հայաստա-
նեայց . զԲաջանայապետիցն , և զերեւելի
Եպիսկոպոսացն հանդերձ Թագաւորոցն :
Եւ զոր ինչ Գիւպեցան և հասին իմր աղբիս
Հայոց ի Պարսից և Ունաց . և եւ ի մերայ
նոց Համառօտեալ հասուցանէ մինչև յա-
Հարս Պատմագրութեա օ

Վրտա շրտիւն Վարդա-Քիւնի օ

Լաւրին դպրութին ունի գրութեա . Դն .
Լորիորդն . ԾԹ : և Լորիորդն . խդ :
Տպեցեալ ի Հայրապետութե մեծի ԼԹ
նոյն սրբոյն Եջմիածնի ան ԼԹ համալ սը
բազան լլաթուղիկոսի ան հայոց օ
Եւ իմրտրիարգութե նբյ եմիան Վրիգորի
ան Եպիսկոպոսի :
Լալե իկատրարգութե կոստանդնու պօլսոյ
ան Ուհաննիսի արք Եպիսկոպոսի :
Լրդեամբ բեգդիւք խոնայ Եկօթին խոնայ
Լարապետին . խոնայ Վաղերին . և մահտեան
Խաչատուրին : (իմրութե մերում . Խ Ծ Թ :)
ՅՅՅՅՅՅՅՅՅՅՅՅ(Լ :) ՅՅՅՅՅՅ (Վ :)

Փալատոս Բյուղանդայու զՀայոց պատմու-
թյան տալին հրատարակության
տիտղոսաթերթը (Կ . Պոլիս , 1730 թ .) :

ՆՈՐ ԶՈՒՂԱ

(1640 թ. մինչև մեր ժամանակը)

Նոր Զուղայի տպարանը հիմնվել է Հայոց Ամենափրկիչ վանքին կից 1640 թվին, երբ գեռ ամբողջ Իրանում և նույնիսկ Մերձավոր Արևելքում գոյություն հուններ և ոչ մի տպարան: Վանքի միաբանները Խաչատուր վարդապետ Կեսարացու գլխավորությամբ, առանց տպարան անհետնելու, մոտայնագործական եղանակներով պատրաստում են տպարանի թե՛ մամուլը, թե՛ տառերը և թե՛ թուղթը ու սկսում են զրբեր հրատարակել:

Նրանք առաջինը տպագրում են «Հարանց վարք» մեծածավալ գիրքը (1641 թ.), ապա «Ատենի ժամագիրքը» (1642 թ.): Փորձ են անում տպագրել նաև «Աստվածաշունչը» հայերեն լեզվով: Այնուհետև վանքի միաբաններից մեկը՝ Հովհաննես Զուղայեցին գործողվել է Արևմտյան Եվրոպա և բերել է այնտեղից նոր տեսակի տառեր և այլ տպագրական պարագաներ:

Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի տպարանը ընդմիջումներով իր գոյությունը շարունակում է մինչև մեր օրերը: Անցյալ դարի 80-ական թվականներին այդանոց տպագրվել է Հ. Տեր-Հովնանյանի «Պատմություն Նոր Զուղայի» երկհատոր արժեքավոր աշխատությունը, որը միաժամանակ և պարսից պատմություն է:

ՓԱՌԿԻ

Սարգսյուդա
 փառ Հասարակա
 փառաբաժանելի
 Ծերրորդունէն.
 Գրացուցչին քա
 լոյն իցե՛ղականսց.
 Հօրուն իրբւոյն
 Ծր Հոգւոյն յա՛նձ
 քան զանձյաւ թաւա
 նս. Եւ աշխատեա
 անկէտ յաւիտեա
 նս. ԸՃՄՆ.

Որոյ ամենառատ
 շնորհին յանկէ
 րալ Հասարակացաւ
 Կարգութի Հոգե
 նուագ. սաղմոսա
 յն գաւթի լնդսը
 իննկարգաւորու
 Թի Հասարակառա
 յօթեցեկեղեցե՛ց
 Հայաստանեայ:

Յա

Յամի Հաղար և
 նսնրորդի եւ փառ
 Թուոյ. Յամետե
 նն. Հայոց տրեխ
 երնք. Իր. Հոսմայ
 եցոց Յունվարի
 Ինքոստասան:

Հաշխարհիսպար
 սից. Լսբայա
 նիստ. քաղաքիս Թ
 Գոց 2024 թ չեցե
 ւոյ. որայտմ առ
 ցաւ Հանարտա ճայ
 նի. Իգեւղաքաղա
 քիսնորջուղսյու
 Լնդ Հովանեաւ
 սթ ամենա փրկ չի
 վանիցս. Որեմն
 նաստանկուսակի
 ճիցբանաւիրաց.
 Ի Թ. աւարորուն
 պարօց Շահաւ
 ւոյն:

Եւ ի խի. Թապեւն
 ԹԵ

Մի էջ «Ատենի ժամագրք»-ից, տպագրված
 Նոր Զուղայում 1642 թվին:

Հոլանդիայի այս նշանավոր քաղաքում 17-րդ դարում գոյություն ունեւ հայկական մի այնպիսի ստվար գաղութ, որ նա կառուցել էր նույնիսկ իր սեփական եկեղեցին: Այդ դարի երկրորդ կեսերից և 18-րդ դարի առաջին տասնամյակներին Ամստերդամում կազմակերպվում է հայ տպագրության մի օջախ, որի շուրջը հավաքված են եղել Հայաստանից եկած մի խումբ մարդիկ:

Ամստերդամի տպարանի հիմնադիրն է դպիր Մատթեոս Ծարեցին, որը էջմիածնից 1656 թվին ուղարկվել էր Արևմտյան Եվրոպա՝ գաղութահայություն նյութական օժանդակություն մի հայկական տպարանի հիմնելու և գրքեր հրատարակելու, մասնավորապես հայերեն «Աստվածաշունչը»: Ծարեցուն հաջողվում է 1660 թվին հիմնել Ամստերդամի տպարանը, որի համար տառեր փորագրել է տալիս հայտնի Էլզևիր եղբայրների տպարանի տառերի փորագրիչին: Մատթեոս Ծարեցին կարճ ժամանակից հետո, 1661 թվին վախճանվում է և նրա օկեսած գործը շարունակում են ուրիշները:

Առաջին շրջանում Ամստերդամի տպարանում կենտրոնական դեմքն է եղել Ռսկան Երևանցին, երկրորդ շրջանում՝ Թովմաս Նուրիջանյանը: Այդ գործարանում են աշխատել նաև Ռսկան Երևանցու եղբայր Ավետիս Ղլիճենցը, Կարապետ Ադրիանեցին, Թովմասի ազգականներ՝ Մատթեոս, Միքայել և Ղուկաս Վանանդեցիները:

Այս օջախում են առաջին անգամ տպագրվել հայերեն «Աստվածաշունչը» (1666 թ.), Մովսես Խորենա-

նացու «Հայոց պատմութիւնը» (1695 թ.), սրան վերագրվող «Աշխարհացոյցը» (1668 թ.), «Աղվեսագիրքը» (1668 թ.), «Շարականը» (1664 թ.), հայերեն առաջին տպագիր քարտեզը՝ «Համատարած աշխարհացոյցը» (1695 թ.), ինչպես նաև Առաքել Դավրիժեցու «Պատմութիւնը» (1669 թ.) և այլ գրքեր: Վերջին հրատարակութիւնը ուշադրութեան արժանի է նաև նրանով, որ Առաքել Դավրիժեցին մեր պատմիչներից առաջինն էր, որի կենդանութեան օրոք տպագրվեց իր երկը: Առաքել Դավրիժեցին մեռել է 1670 թվին:

Այստեղ է տպագրվել նաև Սկրոզերի «Արամեան լիզուին գանձ» հայագիտական հայտնի աշխատութիւնը (1711 թ.), որի մեջ բացառիկ արժեք է ներկայացնում մեր արևելյան աշխարհագրի առաջին քերականութիւնը:

Ջ Մ Յ Ո Ւ Ռ Ն Ի Ա.

(1676 թ. մինչև 1930-ական թվեր)

Այս քաղաքում հայերեն գրքեր տպագրվել են դեռևս 17-րդ դարի 70-ական թվերից: Այնուհետև 85 տարվա ընդմիջումից հետո ոմն Մահտեսի Մարկոս սարքավորում է իր տպարանը և լույս է ընծայում երեք անուն գիրք, որոնց թվում՝ առաջին անգամ Նզնիկ Կողբացու «Նզմ աղանդոցը» (1762 թ.):

Հայ տպագրութեան այս օջախում գործել են տասից ավելի տպարաններ, որոնցում տպագրվել են բազմաթիվ գրքեր ու պարբերականներ: Այդ տպարաններից ամենից ավելի բեղմնավոր է եղել Տեսեյան եղբայրների տպարանը: Այս օջախում տպագրվել են մեծ քանակութեամբ թարգմանական գեղարվես-

տական երկեր, գլխավորապես արևմտամտական նշանավոր հեղինակներից, ինչպես օրինակ՝ Շեքսպիրից, Դյոթեից, Վոլթերից, Մոլիերից, Հյուգոյից, Լամարթինից, Ժյուլ Վեռնից, Մյուսեից, Վալտեր Սկոտից, Պրեվոյից, Ալ. Դյումայից և ուրիշներից։ Այստեղ որպես թարգմանիչներ հայտնի են եղել Գր. Զիլինկիրյանը, Տեռեյանները, Մ. Մամուրյանը, Գ. Մսերյանը, Մ. Նուպարյանը և ուրիշները։

Այս օջախումն է հրատարակվել նաև Դ. Պալտաղարյանի «Արշալույս Արարատյան», Մ. Մամուրյանի «Արեւելյան մամուլ» պարբերականները և այլն։

Մեր դարի առաջին տասնամյակներում Զմյուռնիայում հայտնի էր Քեչիշյանի տպարանը, որտեղ տպագրվել են մի շարք թերթեր և ամսագրեր։

ԷԶՄԻԱՆԻՆ

(1771 թ. մինչև 1920 թ.)

Առաջին տպարանը հայկական բնաշխարհում հիմնվել է էջմիածնում 1771 թվին Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցու ջանքերով։ Տպարանի ծախսը հոգացել է Մադրասում բնակվող Ղուղայեցի Գրիգոր Զաքիկեցը։ Տպարանին կից Սիմեոն Երևանցին հիմնել է նաև սեփական թղթի գործարան, նույն ժամանակ նյութական միջոցներով։ Հետագայում էջմիածնի տպարանը ունեցել է և իր տառաձուլարանը։

Մինչև դարավերջը այս օջախումն են տպագրվել Սիմեոն Երևանցու «Տաղարանը» (1771թ.), «Տոնացույցը» (1774 թ.), «Պարտավճարը» (1779 թ.), Հովսեփոս Ֆլավիոսի «Գիրք պատմութեանց յազազս Հրէից ընդ Հռովմայեցիս և աւերման Երուսաղէմի և Տա-

Հովսեփոս Յլավիտսի «Գիրք պատմութեանց
յաղագո պատեհրապմի հրեից» աշխատութեան
տիտղոսաթերթը (Էջմիածին, 1787 թ.):

ճարին հնույ՝ (1787 թ.) հայտնի աշխատությունը, որի
թարգմանությունը լատիներենից կատարել էր Ստե-
փաննոս Իլովացին դեռևս 1660 թվին, և այլ գրքեր:

Էջմիածնի տպարանը ավելի ծաղկել է 19-րդ դա-
րի երկրորդ կեսերին և 20-րդ դարի առաջին տաս-
նամյակներին: Այս շրջանում տպագրվել են բազմաթիվ
գրքեր, որոնց թվում Մխիթար Գոշի «Դատաստա-
նագիրքը» (1880 թ.), Սիմեոն կաթողիկոսի «Զամբուր»
(1873 թ.), «Զայնագրեալ շարականը» (1875 թ.), պատ-
միչներին՝ Ուխտանեսի, Մատթեոս Ուռույթցու, Զա-
քարիա սարկավազի, Մովսես խորենացու, Ղազար Փար-
պեցու, Ագաթանգեղոսի պատմությունները և այլն:

Այս տպարանում 1867 թվականից մինչև մեր դա-
րի տասական թվականները տպագրվում էր «Արա-
րատ» հայագիտական ամսագիրը:

Այս օջախը տվել է նաև մի շարք հայագիտական
աշխատություններ, որոնցից մասնավորապես հայտնի
են Մառի, Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի (Միաբան),
անգլիացի հայագետ Կոնիբերի, Մ. Արեղյանի, Հ. Ա-
ճառյանի, Հ. Մանանդյանի, Գ. Ղափանցյանի ու-
սումնասիրությունները:

ՄԱՂԲԱՍ

(1772 թ. մինչև 1876 թ.)

Հնդկաստանի այս վաճառաշահ քաղաքում 18-րդ
դարի երկրորդ կեսից առաջացել էր բավական մեծ
մի հայ գաղութ, որն ստեղծվել էր հիմնականում Նոր
Զուղայից գաղթած հայերից: Այս օջախում կուլտու-
րական և քաղաքական գործունեություն է ցույց
տվել Շահամիր Սուլթանում Շահամիրյանը: Նա 1772

Թվին հիմնել է հնդկահայոց առաջին տպարանը
և տպագրել է «Այբբենարան» (1772 թ.), «Նոր
տետրակ որ կոչի Յորդորակ» (1772 թ.) և «Որոգայթ
փառաց» (1773 թ.) քաղաքական բնույթի նշանավոր
գրքերը, որոնք մեծ դեր են խաղացել մեր հաս-
րակական-քաղաքական կյանքում:

Երկրորդ տպարանը 1789 թվին հիմնել է Հարու-
թյուն Շմավոնյանը: Այս օջախում և այս տպարա-
նումն է տպագրվել հայ անդրանիկ պարբերականը՝
«Ազգարար» ամսագիրը Հարություն Շմավոնյանի
խմբագրությամբ: Երրորդ տպարանը Մազրասում
պատկանել է Սարգիս Ազավալյանին, որը մինչև
1818 թվականին լույս է ընծայել չորս անուն
գիրք:

Այս օջախում, գլխավորապես Շահամիր Շահա-
միրյանի տպարանումն են տպագրվել նաև Մեսրոպ
Երեցի «Պատմութիւն մնացորդաց Հայոց և Վրաց»
(1775 թ.), Պորփյուրի «Ներածությունը» (1793 թ.),
Հանուեի «Պատմութիւն վարուցն և գործոց Նազըր
Շահ թագավորին Պարսից» (1780 թ.), «Պատմու-
թիւն Դահմազի» (1780 թ.), «Նամակ շնորհաց և
պահպանութեան ի Տ. Եկատերինա դշխոյն Ռուսաց
և ի Հայոց քրիստոնէից բնակողաց ի դաշտն Ազոֆ
և նորաշեն քաղաքի յանուանեալն Նախիջևան» (1781
թ.), Ներսես Շնորհալու «Ողբ Եղեսիո»-յի առաջին
բատարակությունը (1810 թ.), Ֆլորէանի «Նումա
Պամպիլիոս» (1812 թ.) և այլ գրքեր:

Տ Բ Ի Ն Ս

(1776 թ. մինչև 1810 թ.)

Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանության մի հաստ-
վածը 1772 թվին հեռանալով ս. Ղաղարից գալիս
հաստատվում է Տրիեստ քաղաքում: Կառավարությու-
նը թույլատրում է Մխիթարյաններին ունենալու ի-
րենց եկեղեցին և նրան կից հիմնելու մի տպարան:
Այդ տպարանը հիմնադրվում է 1775 թվին: Իր հիմ-
նադրման թվականից մինչև 1810 թիվը այնտեղ տը-
պադրվել են երեսուների չափ ինքնուրույն և թարգմա-
նական հրատարակություններ հայերեն և հայատառ
թուրքերեն: Այս հրատարակությունների շարքում ա-
ռանձնապես նշելի են Վիլհելմ Ռոբերտսոնի երկահա-
տոր «Վիպասանութիւն Ամերիկոյ» (1784թ.), այնու-
հետև հայտնի մեկենաս Մարգար Շեհրիմանյանի
թարգմանությամբ «Պատմութիւն Մեծին Ճնկիդ-
խանի» (1788 թ.), «Յիշատակք և դիտողութիւնք... ի
վերայ կայսրութեան Չինաց» (1788 թ.), Բրահմայի
«Տնօրէնութիւն մարդկային կենաց» (1784 թ.), Եզով-
պոսի «Առակների» առաջին հրատարակությունը
(1784 թ.) և այլն:

1810 թվին Տրիեստի Մխիթարյանները տեղա-
փոխվում են Վիեննա:

Պ Ե Տ Ն Ե Բ Ը Ո Ւ Բ

(1781 թ. մինչև 1817 թ.)

Առաջին հայկական տպարանը Ռուսաստանում
հիմնվել է Պետերբուրգում 1781 թվին: Տպարանի
հիմնադիրն է Չուդայեցի Գրիգոր Խալկարյանցը, ո-
րին նյութական և բարոյական աջակցություն է ցույց
տվել Հովսեփ Եպիսկ. Արղությանը:

Գ Ի Բ Բ

ՈՐ ԿՈԶԻՐՆԳ ԷՐՆ ԲԱԿՆՆ

Արարեալ Արարչնասուրբ Հայրապետին մե-
րոյ՝ Տէ՛ն Երեսիս Ընդհուլայ:

Որ պարունակէ յերեսն զուղղափառ գաւառներն՝ և
զանասորիւր ունանդուն իւրոցոց՝ Հոյստաննացս՝ Որ
Եկեղեցւոյ. ևս՝ զհողեշուհ խրատս, և զգիրտաթ սրտ-
ուէրս՝ առ Խմցեղ կայունին՝ Եկեղեցւոյ՝ և Աշխարհաց:

Տարաբնեայ ի Վեհափառ Հայրապետութեան՝ Լուսնոցուց և
Քնարեայ Այս Աթոռոյն Երեսներն՝ Տէ՛ն ՀՈՒՎԱՍՈՒՆԵՐԻ
քս երանեայ Արարչնասուրբ Աստուծոցիս ամենայն Հայոց:

Հրամանս՝ Այս Աթոռոյն Երեսներն՝ Ծայրագոյն Կոնիսի, Ուսաց
Երկրի՝ և յամ հիւսիսայն կողման եղեալ աղբիւ հացոց՝ Առաքելաւոր
Առաջնորդի՝ Ստեփաննի Երկայնաբազուկ Բարսեղեանց՝ Իրանազ-
նայ Տէ՛ն Երեսիս Արարչնասուրբ Աթոռ Երեսիսպարս:

Որոյ արեւմտեմ իմ քոնոցս՝ Դպրաստանն Երեսիսոյ՝ Սեբեւ
Աւետիսեայ:

Յաֆ Տէ՛ն 1788. ի մայիսի 1. իսկ ի թմոնին Հայոց՝ ռմիս:

Ի Կոնիսի Մարտիրոս
ՍՐԵՆԿՏՊԵՏՐՈՒՐԳ:

Ի տպարանի Խաչարենց Խաջամարի սրբի՝ ի քն հանգու-
ցեալ Պարսն Գրեգորին:

ՀԱՄԱՆԱ ԿԱՌԱՎԱՐԱՆՔԻ ԲԱՐՆԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆՆ:

Երեսն Ենդրնայու «Ընդհանրակառնի» առաջին
հրատարակութեան տխրագոսաթերքս
(Ս. Գեաեքթուրգ, 1788 թ.)

Այս տպարանը իր հիմնադրման թվականից մինչև 1788 թիվը տպագրել է տասնևհինգ անուն գիրք, որոնց թվում հիշատակության արժանի են 1781 թվին տպագրված «Այբբենարանը», որը հանդիսանում է առաջին հայերեն այբբենարան-գասագիրքը Ռուսաստանում, այնուհետև Կլեոպատրոս Սաֆարյանի «Բանալի գիտութեան» (1788 թ.), Գր. Սալգարյանցի «Շաւիղ լիզվագիտութեան» (1788 թ.), Ներսես Շնորհալու «Գիրք որ կոչի ընդհանրական» (1788 թ.) գրքերը և այլն:

Հաջորդ՝ 19-րդ դարի տասական թվականներին հիմնվում է Հովսեփ սարկավագ Հովհաննիսյանի տպարանը, որը գործել է մինչև քսանական թվականների վերջերը և լույս է ընծայել մի շարք գրքեր, որոնց թվում նշանավոր է «Աստվածաշնչի» հրատարակությունը (1817 թ.): Այս տպարանն է, որ Լազարյան ճեմարանը գնում և փոխադրում է Մոսկվա:

Նույն դարի 60-ական թվերին Պետերբուրգում գործել է նաև Ռաֆայել Պատկանյանի տպարանը, որտեղ տպագրվել են նրա և իր հոր Գաբրիել քահ. Պատկանյանի (կեղծանունը՝ «Վերջը կիսանաք») երկերը, ինչպես և Ռաֆայել Պատկանյանի խմբագրությամբ լույս տեսնող «Հյուսիս» պարբերականը: Այնուհետև Պետերբուրգում բացվել են և ուրիշ հայկական տպարաններ, որոնց մեջ շատ ավելի հայտնի էր «Պուշկինյան արագատիպը»:

Այս օջախում են տպագրվել նաև Մառի, Ն. Աղսնցի, Բ. Պատկանյանի հայագիտական աշխատությունները:

դուժյանին և կոչվել է «Տպարան նորին բարձր սըր-
բադնութեան»։ Այս տպարանը 1789 թվին փոխադրե-
վել է Նոր Նախիջևանի Սուրբ Թաշ վանքը։ Այստեղ
մինչև 1796 թիվը տպագրվել են մի շարք գրքեր, ու-
րոնց թվում և Ֆենեղունի «Տեղեմաքի» առաջին հրա-
տարակությունը (1793 թ.), Բալանթարյանի «Բժշկա-
րանը» (1793 թ.)։

Հովսեփ Արդությանը 1796 թվին այս քաղաքից
տպարանը փոխադրում է Աստրախան։

Հաջորդ դարում և այնուհետև Նոր Նախիջևա-
նում բացվել են և ուրիշ հայկական տպարաններ, որ-
տեղ տպագրել են մի շարք գրքեր և պարբերական-
ներ։

Լ Ա. 1, Կ Ա. Թ. Ա.

(1796 թ. միջևիկ 1873 թ.)

Արևելյան Հնդկաստանի հայկական այս գաղութը
տպագրական գործում ցույց է տվել եռանդուն աշխա-
տանք։ Կալկաթայում առաջին հայկական տպարանը
հիմնել է Հովսեփ Ստեփաննոսյանը։ Այս տպարանում
է, որ առաջին անգամ տպագրվել է Աբրահամ Կրե-
տացու «Պատմությունը» (1796 թ.)։

Առաջին տպարանի հիմնադրումից՝ 1796 թվից մին-
չև հաջորդ դարի 70-ական թվերը Կալկաթայում հիմ-
նըվել են տասից ավելի տպարաններ։ Այդ տպարան-
ներից համեմատաբար ավելի բեղմնավոր են եղել ի-
րենց հրատարակչական գործունեությամբ Հայկական
Մարդասիրական Ճեմարանի և Արաբատյան Ընկերու-
թյան տպարանները։ Վերջին տպարանում են տպա-

գըրվել Մեսրոպ Թադիագյանի «Ազգասեր» (1845 թվից) պարբերաթերթը, որը սկզբնական շրջանում լույս էր տեսնում աշխարհաբար և ապա «Ազգասեր Արաբատեան» (1849 թվից) պարբերականը, ինչպես և նրա հեղինակութունները, այն է՝ «Վէպ Վարսենկան» (1847 թ.), «Սօս և Սօնդիպի» (1847 թ.), «Վէպ Վարդգիսի տն. Տուհայ» (1846 թ.), «Ճանապարհորդութիւն ի Հայս» (1847 թ.), «Ճառ դաստիարակութեան օրիորդաց» (1847 թ.), «Պատմութիւն Պարսից» (1846 թ.), «Կարգ և կանոնք ս. Սանդուխտ դըպրոցի» (1847 թ.) և այլն:

Կալվաթայի օջախումն է տպագրվել նաև Բեռնարդեն դը Սեն Պիերի և Շատորբիանի երկերի հայերէն թարգմանութիւնները:

Այս օջախի վերջին տպարաններից են եղել «Արծիւ» և Հովհ. Խաչիկյանի տպարանները:

Վ Ի Ե Ն Ն Ա.

(1812 թ. մինչև մեր ժամանակը)

Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանութիւնից անջատված և Տրեստում գործող վարդապետները տեղափոխվելով Վիեննա 1812 թվին հիմնում են այնտեղ իրենց նոր վանքը և տպարանը:

Տարիների ընթացքում այս տպարանը այնքան է առաջադիմում, որ իր մեծությամբ և բազմալեզվյան հրատարակութիւններով բռնում է առաջնակարգ տեղ ոչ միայն Ավստրիայի, այլև Եվրոպայի մասշտաբով: Այդ տպարանը մեծ աշխատանք է տարել հայկական պոլիգրաֆիայի գործում, մասնավորապես տպարանի ձուլարանը խոշոր դեր է խաղացել հայ տպագրական

առաւարտեալներն հորինման և զարգացման բնագա-
լիւսում:

Վիեննայի Միլիթարյանների հրատարակչական
գործունեութիւնը հետագայում մեծ չափերի է հաս-
նում: Նրանք տպագրել և հրատարակել են բազմաթիւ
գրքեր՝ պատմա-աշխարհագրական, բնագիտական, կրո-
նական, զեղարվեստական և այլ բովանդակութեամբ:
Սակայն Վիեննայի Միլիթարյան Միաբանութեան
գրական-հրատարակչական գործունեութիւնը նշանա-
վոր է գերազանցապէս իր հայագիտական ուսումնա-
սիրութիւններով: Հատկապէս մեծ արժեք է ներ-
կայացնում այդտեղ հրատարակվող «Ազգային մատե-
նագարան» հայագիտական մատենաշարը, որն առ
այսօր ընդգրկում է հայ և օտարազգի հայագետների
մոտ 200 աշխատութիւններ:

Այս օջախում նույնպէս տպագրվել են հուլյն, հու-
մայեցի և հայ կլասիկների երկերը, ինչպէս նաև
Միաբանութեան նշանավոր գեմքերի՝ Գաթրըճյանի,
Տաշյանի, Այտընյանի, Հովնանյանի, Գալմաքարյանի,
Ակիւնյանի և ուրիշների աշխատութիւնները:

Այս օջախում 1847—1863 թ.թ. շրջանում տպագր-
վել է «Եվրոպա» շաբաթաթերթը, իսկ 1887 թվից
սկսել է հրատարակվել «Հանդես Ամսօրյա» շատ ար-
ժեքավոր հայագիտական, պատմա-բանասիրական ամ-
սագիրը, որը շարունակվում է մինչև այսօր:

Թ Ի Յ Է Ի Ս

(1823 թ. մինչև մեր ժամանակը)

Առաջին հայկական տպարանը այս օջախում հիմ-
նրդել է Ներսիսյան դպրոցին կից: Այս տպարանի սար-
քավորման գործում նյութական մեծ աջակցութիւն

է ցույց տվել վանեցի հարուստ վաճառական Գեվորգ աղա Արծրունին: Սա Ամստերդամից տպարանակալ տառեր և այլ տպարագաներ է բերել և նվիրել է դըպրոցին:

Այս տպարանը միայն 1825 թվից մինչև 1828 թիվը լույս է ընծայել մոտ երեսուն անուն գիրք: Տպարանը ունեցել է և իր տառաձուլարանը: 1846 թվից այս տպարանում է տպագրվել կովկասահայոց առաջին պարբերականը՝ «Կովկաս» լրագիրը Հակոբ Կարենյանի և Միքայել Պատկանյանի խմբագրությամբ, ապա 50-ական թվերին՝ «Մեղու Հայաստանի» լրագիրը:

Ներսիսյան դպրոցի տպարանում են տպագրվել Երեցփոխյանի «Ռուս-հայերեն բառարանը» (1854 թ.), Ներսիսյան դպրոցի «Երախայրիքը» (1828 թ.), Զալալյանի «Ճանապարհորդությունը» (1842 թ.), Ներսիս Ծնորհալու «Ողբ Եդեսիոն» (1829 թ.), ինչպես և առաջին անգամ Սաչատուր Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» նշանավոր երկը (1858 թ.) և ուրիշ գրքեր:

Հաջորդ տարիներին Թիֆլիսում բացվում են նորանոր տպարաններ՝ Մելքումյան-Լեֆիաջյանի, Ռոտինյանի, Մարտիրոսյանի և շատ ուրիշ անհատների ու կազմակերպությունների, որոնցում, բացի գրքերից, տպագրվել են նաև «Մշակ», «Արձագանք», «Նոր Դար», «Մուրճ» և այլ պարբերականներ:

Բացի տպարաններից այս օջախում գործել են նաև հայկական մի շարք հրատարակչություններ, որոնց թվում «Թիֆլիսի ընկ. հայերեն գրքերի հրատարակչության», «Կովկասի հայոց հրատարակչական ընկերությունը», «Ստ. Լիսիցյան և ընկ.» հրատարակչությունը և այլն: Այս քաղաքում լույս են տեսել բազ-

մաթիվ զրբի, դասագրքեր, մոտ երկու հարյուր
անուն պարբերականներ և այլն:

Թիֆլիսը որպես հայ տպագրության օջախ խոշոր
դեր է խաղացել հայ հասարակական-քաղաքական
էջանքում:

Մ Ո Ս Կ Ա Ց

(1828 թ. մինչև մեր ժամանակը)

Առաջին տպարանը Մոսկվայում հիմնվել է Լազա-
րյան ճեմարանին կից: Այդ տպարանը, ինչպես վերե-
վում նշվեց, նախօրոք գնված էր Պետերբուրգում և
այդտեղից 1829 թ. փոխադրվել է Մոսկվա: Տպարա-
նը հետագայում, արտասահմանից ստանում է մեքե-
նաներ, բազմատեսակ տառատեսակներ և բաց է ա-
նում նաև իր տառաձուլարանը:

Լազարյան ճեմարանի վարչությունը իր ժամա-
նակին ձեռնարկում է լայն հրատարակչական գործու-
նեություն: Հայերեն և ռուսերեն լեզուներով լույս է
ընծայել մեծ թվով արևելագիտական և հայագիտա-
կան աշխատություններ:

Այս օջախում են տպագրվել «Մուզայք Արարա-
տյան» ժողովածուն (1829 թ.), Պուլխարայանի «Հայե-
րեն-ռուսերեն բառարանը» (1838 թ.), Մ. Էմինի,
Գր. Պալաթյանի հայագիտական աշխատությունները,
Սմբատ Շահազիզի «Լևոնի Վիշաք» (1865 թ.), Համա-
դասյանի Թարգմանությունը Պուշկինի, Լեոմոնտովի
և ուրա այլ կլասիկ բանաստեղծների երկերի հայերեն
Թարգմանությունների առաջին հրատարակությունը
(1843 թ.), Ռաֆնի «Գոթոգիա» ողբերգությունը,

Ս. Տիգրանյանի թարգմանությամբ և արժեքավոր ներածականով (1834 թ.), առաջին անգամ Սայաթ Նովայի խաղերի ժողովածուն (1852 թ.), նրա հրատարակիչ Գեվորգ Ախվերդյանի՝ հեղինակի կյանքի և ստեղծագործության մասին գրած շատ արժեքավոր ուսումնասիրությամբ և այլն:

Այստեղ է տպագրվել նաև մեր հասարակական կյանքում մեծ դեր խաղացած «Հյուսիսափայլ» ամսագիրը, ինչպես և «Ճռաքաղ», «Համբավաբեր Ռուսիո» պարբերականները:

Անցյալ դարի 80-ական թվերից Մոսկվայում հիմնվում է Մ. Բարխուդարյանի, հետագայում և ուրիշների տպարանները, որոնցում նույնպես տպագրվել են հայերեն բազմաթիվ գրքեր:

Մոսկվան անցյալներում՝ եղել է հայ տպագրության և ընդհանրապես հայ ժողովրդի կուլտուրայի ու մտավոր կյանքի առաջնակարգ կենտրոններից մեկը: Այս օջախում են տպագրել իրենց երկերը և գործել 19-րդ դարի մեր առաջատար հասարակական մտքի գործիչներ՝ Մ. Նալբանդյանը, Ստ. Նազարյանը և ուրիշները:

Հոկտեմբերյան մեծ ուղեւորությանց հետո, սովետական կառավարության որոշմամբ Լազարյան ճեմարանի բազայի վրա 1921 թվին ստեղծվում է Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի տունը՝ Մոսկվայում, որը իր կազմակերպման օրից մինչև հիմա հանդիսանում է սուս մեծ ժողովրդի կուլտուրայի և Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի կապի կենտրոն:

Նախկին Լազարյան ճեմարանի տպարանը անցնում է Հայպետհրատին, որտեղ մինչև վերջին ժամանակ ներս տպագրվում էին հայերեն գրքեր՝ շքեղ հրատա-

րակությամբ: Հետագայում այդ տպարանը փոխադրվեց Երևան:

Բացի դրանից Մոսկվայում երկար ժամանակ գործում էր ՍՍՌՄ ժողովուրդների կենտրոնական հրատարակչությունը, որը նույնպես տպագրել և հրատարակել է բազմաթիվ հայերեն գրքեր՝ զանազան բովանդակությամբ:

Ե Ր ՈՒ Ս Ա Ղ Ե Մ

(1833 թ. մինչև մեր ժամանակը)

Երուսաղեմի Հայոց ս. Հակոբի վանքի Միաբանությունը իր տպարանը հիմնել է 1833 թվին Պետրոս բեյ Յուսուֆյանի նյութական աջակցությամբ: Սկզբնական շրջանում մի քանի կրոնական գրքեր լույս ընծայելուց հետո, հետագա տարիներում այդ տպարանում տպագրվել է Պոլոս պատրիարքի «Թանգարան խրատու» (1834 թ.), առաջին անգամ Հովհաննես Դրասխանակերտցու «Պատմագրությունը» (1843 թ.), Մատթեոս Ուռհայեցու «Պատմությունը» (1869 թ.), «Ստորագրություն Երուսաղեմի» աշխատությունը (1859 թ.), Միքայել Ասորու, Եղիշեի պատմությունները և այլ գրքեր:

Անցյալ դարի 60-ական թվերին տպարանը մեծ ուռջագիծություն է ցույց տալիս, հիմնում է իր տառաձուլարանը և կազմակերպում է տպարանի գունավոր տպագրության բաժինը:

Այս օջախում 1866 թվից սկսել է հրատարակվել «Միոն» ամսագիրը, որն առժամանակյա ընդհատումից հետո շարունակվում է մինչև այսօր:

Երուսաղեմի տպարանը մեր օրերում շատ է առաջադիմել և ի վիճակի է տպագրել ընտիր և ծավալուն

հրատարակություններ: Այնտեղ տպագրվել է Մ. Օրմանյանի «Ազգապատումի» Գ. հատորը (1927 թ.), աւաջին անգամ Գրիգոր Դարաղանցու «Ժամանակագրութիւնը» (1915 թ.) և ուրիշ գրքեր:

Վ. Ա. Ն.

(1858 թ. մինչեւ 1914 թ.)

Այս քաղաքում տպարան հիմնադրվել է Մկրտիչ Վ. Խրիմյանի ջանքերով: Նա 1855-6 թ.թ. Կ. Պոլսում իր «Արժի վասպուրական» ամսագրի մի քանի համարներ հրատարակելուց հետո վերադառնում է իր հայրենի քաղաք, որտեղ Վարազա վանքին կից 1858 թվին հիմնում է տպարան և շարունակում է այստեղ հրատարակել իր պարբերականը: Հաջորդ տարիներում այդ տպարանից լույս են տեսնում մի քանի գրքույկներ, ինչպես նաև վանքի գրող Տիգրան Ամիրճանյանի «Ողբերգութիւնք»-ը (1862 թ.): Այնուհետև Խրիմյանը իր տպարանը աշակերտների հետ փոխադրում է Մուշ, ուր Գ. Սրվանձտյանի խմբագրությամբ հրատարակվել է «Արժիիկ Տարոնո» պարբերականը:

Անցյալ դարի 70-ական թվերին այդ տպարանը նորից փոխադրվում է Վարազ և «Արժի վասպուրական» ամսագիրը շարունակվում է հրատարակվել Խրիմյանի աշակերտ Մ. Անանյանի խմբագրությամբ: 1884 թվին Վարազի տպարանի մամուլը գրավում են վանի իշխանությունները և փոխադրում են քաղաք մի թուրքերեն թերթ տպագրելու համար:

Հետագա տարիներում վանում շարունակվել է հայ տպագրությունը մինչև մեր դարի 10-ական թվականները: Այս օջախում տպագրվել են «Վան Տոսպ» և այլ պարբերականներ:

Երևանում առաջին տպարանը հիմնել է Զաքարիա Գիվորգյան Հակոբյանցը, որին ապա ընկերակցել է Էմին Տեր-Գրիգորյանը: 1880 թվին Զաքարիան հեռանում է գործից և Էմինը մնալով մենակ՝ շարունակում է իր գործը մինչև դարավերջը:

Այս տպարանում են տպագրվել Խորեն Ստեփանի «Հայկական աշխարհ» թափառական ամսագրի վերջին համարը, Էմին Տեր-Գրիգորյանի երկասիրությունները, ինչպես և Երևանի առաջին պարբերական՝ «Պասկ» լրագիրը, Վասակ Պապաջանյանի խմբագրությամբ: Վերջինս 1883 թվին կազմակերպում է իր սեփական տպարանը, որտեղ բացի «Պասկ» լրագրից տպագրվում է նաև Լ. Տիգրանյանի «Առողջապահական թերթը»:

Թե այս և թե հետագա տարիներում Երևանում բացվում են մի քանի մասնավոր տպարաններ, ինչպես՝ «Կուլտուրա», «Ուրարտու», «Լույս», որոնցում տպագրվել են մի քանի պարբերականներ և գրքեր:

Այստեղ արժենշել, որ չնայած Երևանը անցյալում հայ տպագրության պատմության միջ դրավում է ոչ այնքան մեծ տեղ, սակայն 1920 թվից՝ Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատումից հետո, Երևանը դարձավ առհասարակ հայ տպագրության և կուլտուրայի կենտրոն ամբողջ հայության համար: Այստեղ տպագրվել և տպագրվում են տասնյակ հազար օրինակներով բազմահազար գրքեր զանազան բովանդակությամբ և այդ կարճ ժամանակվա ընթացքում մոտ երկու հարյուր անուն պարբերականներ:

ԱՐԱՄ ԲԱՐԱՅԱՆ

«ՀԱՅ ՏՊԱԳԻՐ ԳՐԻՒ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍԻ» ԲԱԺԻՆՆԵՐԸ

Ցուցահանդեսի նպատակն է հանդիսանում ցույց տալ տպագիր գրքի կուլտուրան հայերի մեջ: Այս տեսակետից ցուցահանդեսում իրենց արտացոլումն են գտել հայ տպագիր գրքի առաջացումն ու զարգացումը, հայ տպագրության պատմությունն ընդհանրապես և ըստ առանձին օջախների, ինչպես նաև մեր զրականության հիմնական ուղղությունները և մեր տպագիր գրքի ունեցած հասարակական-կուլտուրական դերը՝ կապված հայ հասարակական կյանքի զարգացման հետ:

Նկատի ունենալով հիմնական այս նպատակադրումը, ցուցահանդեսը բաղկացած է հետևյալ երեք զբաղմունքի՝

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ՕՋԱԽՆԵՐԸ

Այս բաժինը ընդհանուր գծերով ներկայացնում է 24 օջախի զրական-հրատարակչական գործունեությունը: Բաժինը սկսվում է հայերեն առաջին տպագիր գրքի՝ «Պարզատուժարի» ցուցադրումով: Բացի այդ, հայ առաջին տպագրություններից ցուցադրված են նաև «Ուրբաթագիրքը» և «Ճաղարանը»: Այնու-

հետև օջախները ժամանակագրական կարգով հաջորդում են մեկը մյուսին, որոնցում ցուցադրված են նրանց կարևորագույն հրատարակությունները: Այդ ցուցադրված գրականության մեջ ուշադրության արժանի են մեր մի շարք պատմագիրների, ինչպես օրինակ՝ Ագաթանգեղոսի, Փավստոս Բյուզանդացու, Մովսես Խորենացու, Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու, Եղնիկ Կողբացու, Դավիթ Անհաղթի, Զենոբ Գլակի, Հովհաննես Իրասխանակերտցու երկերի առաջին հրատարակությունները: Այնուհետև ցույցադրված են նաև «Աստվածաշնչի», «Յայտաւուրքի», «Շարակնոցի», Գրիգոր Տաթևիացու «Գիրք հարցմանցի» առաջին հրատարակությունները, Մ. Չամչյանի եռահատոր մեծածավալ «Հայոց պատմությունը», Մխիթար Սեբաստացու երկհատոր «Բառգիրք հայկազեան լեզուի» աշխատությունը, որը հանդիսանում է մոտ հիսուս տարվա քրդոնաջան աշխատանքի արդյունք, նույն հեղինակի «Բերականությունը», Նոր Զուղայում տնայնագործական եղանակներով տպագրված «Հարանց վարքի», Հովսեպոսի «Պատմության» առաջին հրատարակությունները և այլն: Բացի դրանցից, բաժնում ցուցադրված են հասարակական-քաղաքական բնույթի մեր առաջին հրատարակությունները՝ այն է 1772-73 թ. թ. Մադրասում տպագրված «Տետրակ որ կոչի Յորդորակը» և «Որոգայթ փառացը»: Սրանցից առաջինի նպատակն է հանդիսացել արթնացնել հայերի մեջ ազգային ինքնաճանաչման գաղափարը և Ռուսաստանի հովանավորությամբ ազատագրել Հայաստանը Թյուրքիայի և Իրանի բռնապետական լծից, երկրորդ գիրքը՝ բովանդակում է դեմոկրատական բնույթի պետական, վար-

չափան և օրենսդրական այն կարգերը, որոնք պետք է
կիրառվեն ազատագրված Հայաստանում:

Բաժնուժ ցուցադրված են նաև Հոմերոսի «Իլիա-
դանի», Վիրգիլիոսի «Մշակականքի», Միլտոնի «Դրախտ
կորուստի», Ֆենելոնի «Տեղեմաքի», Յիցերոնի, Պու-
տարքոսի, Սենեկայի առաջին թարգմանությունները
և այլն:

Առաջին հայերեն տպագիր քարտեզը՝ «Համատա-
րած աշխարհացույցը», որ տպագրվել է Ամստերդա-
մում 1695 թվին, ինչպես նաև պատմական Հայաս-
տանի առաջին տպագիր քարտեզը, որ լույս է ընծայ-
վել Վինետիկում 1751 թվին, նույնպես տեղ են գը-
տել այս բաժնում:

Բաժնուժ հայ տպագրություն օջախները օժտված
են բազմաթիվ իլուստրացիաներով, որոնք ավելի ևս
նպաստում են օջախի գործունեություն ծանոթացմա-
նը: Առանձին տեղ է գրավում հայ տպագրության
վայրերի ընդհանուր քարտեզը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 19-րդ ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ
ԿԵՍԵՐԻԹ ՄԻՆՉԵՎ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԻՋԵՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ՀԱՅՍՏԱՆԻՄ

Այս բաժնում հայ տպագիր գիրքը ներկայացված
է իր բովանդակության հիմնական ուղղություններով,
Գրականությունն այստեղ ցուցադրված է առանձին
բաժիններով. հասարակական-քաղաքական, պատմա-
աշխարհագրական, լեզվաբանական-հայագիտական,
գյուրոցական-մանկավարժական, փիլիսոփայական, բը-

նագիտական, գեղարվեստական և այլն: Ուշագրու-
թյան արժանի է այս բաժնում բառարանների հա-
րուստ հավաքածուն, որը պատիվ կրերի յուրաքան-
չյուր ժողովրդի գրականությանը: Պատմա-աշխարհա-
գրական ենթարաժնում ցուցադրված են մեր բազմա-
վաստակ պատմաբանների՝ Ալիշանի, Լիոի և ուրիշնե-
րի աշխատություններից նմուշներ, մեր բոլոր հին
պատմագիրների հրատարակությունները:

Հասարակական-քաղաքական ենթարաժնում ուշա-
գրության արժանի է նախասովետական շրջանի մարք-
սիստական գրականությունը՝ Մարքսի, Էնգելսի, Լե-
նինի, Ստեփան Շահումյանի աշխատությունների
հրատարակությունները: Այս տպագրությունների շար-
քում է գտնվում Ստ. Շահումյանի թարգմանությամբ
«Կոմունիստական մանիֆեստի» 1904 թ. հրատարա-
կությունը, որը տպագրել է ժնեվում ՌՄԴԲՊ Կենտ-
րոնական կոմիտեին կից Վ. Ի. Լենինի ղեկավարու-
թյամբ գործող «Վրացիներն և հայերեն լեզուներով
պարտիական սոցիալ-դեմոկրատական գրականություն
հրատարակող հանձնաժողովը»:

Այս ենթարաժնում են ցուցադրված նաև հայկա-
կան հարցի վերաբերյալ եղած գրքերից նմուշներ,
ինչպես նաև մի քարտեզ, որը վերաբերում է միայն
1915 թվի ընթացքում թյուրքիայում կատարված հա-
յերի կոտորածներին և տեղահանությանը:

Գեղարվեստական գրականության բաժնում ցու-
ցադրված են նմուշներ ոչ միայն մեր ազգային, այլև
թարգմանական գրականությունից, որով այնքան հա-
րուստ է հայ գրականությունը: Այստեղ ցուցադրված
են համաշխարհային կլասիկների՝ Հոմերոսի, Վիրգի-
լիոսի, Եվրիպիդեսի, Դանթեի, Տասսոյի, Ռասինի,

Շեքսպիրի, Սերվանտեսի, Գյոթեի, Շիլլերի, Բայրոնի, Պուշկինի, Լերմոնտովի, Գրիբոյեդովի, Տոլստոյի, Շչեքերինի, Զեխովի, Մ. Գորկու և ուրիշների երկերի հայերեն թարգմանությունները, ինչպես և իսպանական, իտալական էպոսների թարգմանությունները։ Բաժինն ավարտվում է 1920 թվից հետո արտասահմանյան գրականության ենթաբաժնով։

Ինչպես առաջին բաժնում, նույնպես և այս բաժնում տեղ են գտել հայ հասարակական կյանքում մեծ դեր խաղացած որոշ պարբերականներից նմուշներ, այդպես օրինակ՝ «Հյուսիսափայլ», «Ազգասեր», «Եղանակ Բյուզանդյան», «Բազմավեպ», «Հանդես ամսօրյա», «Մուրճ», «Պրոլետարիատի կռիվը», «Սոցիալ դեմոկրատ» և այլն։ Այս պարբերականների շարքում մասնավորապես ուշադրության արժանի է 1903—5 թ. թ. հրատարակվող ՌՍԴԲՊ Կովկասյան Միության օրգան «Պրոլետարիատի կռիվը» անլեգալ թերթը, որը տպագրվում էր րենկեր Ստալինի նախաձեռնությամբ Թբիլիսում հիմնադրված պարտիայի նշանավոր Հավլաբարի գաղտնի տպաքանում և լույս էր տեսնում վրացերեն, հայերեն և ռուսերեն լեզուներով Ստալինի, Ցուլուկիձեի և Ստ. Շահումյանի խմբագրությամբ։ Այս պարբերականը մեծ դեր է կատարել հայ ժողովրդի հասարակական-քաղաքական կյանքում։ «Պրոլետարիատի կռիվը» թերթի էջերում են առաջին անգամ հայերեն լեզվով տպագրվել Լենինի և Ստալինի հոգվածները, որոնք բացառիկ դեր են խաղացել հայ ժողովրդի մղած ազգային-ազատագրական պայքարում։

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԹՐԶԱՆ

Այս բաժնում ցուցադրված են 1920 թվից սկսված՝ Հայաստանում սովետական կարգեր հաստատվելուց մինչև մեր օրերը եղած գրականության նմուշները: Այստեղ նույնպես հայ տպագիր զիրքը ներկայացված է իր հիմնական ուղղություններով:

Այս բաժնի հասարակական-քաղաքական գրականության ենթաբաժնում հատկապես ուշադրության արժանի են մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների երկերի հայերեն հրատարակությունները, որոնց թվում ցուցադրված են Կ. Մարքսի «Կապիտալը», «Քաղաքատնտեսության քննադատության շուրջը», «Գոթայի ծրագրի քննադատությունը», «Քաղաքացիական պատերազմը Ֆրանսիայում», «Լուսի Բոնապարտի բրյուսմերի տասնութը», «Ընտիր երկերը» և այլ թարգմանություններ, Փ. Էնգելսի՝ «Անտի Դյուրինգը», «Բնությունից դիալեկտիկան», «Լյուդվիգ Ֆոյերբախը և գերմանական կլասիկ փիլիսոփայության վախճանը», «Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը», «Սոցիալիզմի զարգացումը ուտոպիայից դեպի զիտություն», «Բանվոր դասակարգի դրությունն Անգլիայում» և այլն: Վ. Ի. Լենինի աշխատություններից՝ «Երկերի» (լիակատար) հատորները, «Ընտիր երկերը» (վեցհատորյակ), «Պետություն և ուղղացիան», «Թմայերիալիզմը որպես կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիան», «Մատերիալիզմ և էմպիրիոկրիտիցիզմը», «Ի՞նչ են ձողովորդի բարեկամները» և ինչպես են նրանք մարտնչում սոցիալ-դեմոկրատների դեմ», «Ի՞նչ անել», «Մի քայլ առաջ, երկու

քայլ հետ»։ «Սոցիալ-դեմոկրատիայի երկու տակտիկան՝ դեմոկրատական ու ռուլեցիայի մեջ», «Ջախության» մանկական հիվանդությունը կոմունիզմի մեջ», և այլ երկեր, ինչպես և Ի. Վ. Ստալինի «Լենինի զմի հարցերը», «Համկ (բ)Պ պատմություն համառոտ դասընթացը», «Մարքսիզմը և ազգային-գաղութային հարցը», «Հոկտեմբերյան ռուլեցիան և ռուս կոմունիստների տակտիկան», «Սովետական Միության Հայրենական մեծ պատերազմի մասին» և այլն։ Այս հենթաբաժնումն է ցուցադրված նաև Հայպետհրատի հարատարակած առաջին գիրքը (1921 թ.)—Կ. Մարքսի «Վարձու աշխատանք և կապիտալ» աշխատությունը Ստ. Շահումյանի թարգմանությամբ։

Գեղարվեստական գրականություն հենթաբաժնում ցուցադրված են հայ նախասովետական շրջանի կլասիկների երկերի վերահրատարակությունները, սովետական գրողների երկերը և մեր հարուստ մանկական գրականությունը։ Ենթաբաժնում առանձին տեղ են գրավում ռուսական և արևմտա-եվրոպական կլասիկ գրականության հայերեն թարգմանությունների նմուշները։

Առանձին հենթաբաժին է հանդիսանում սովետահայ բառարանային հրատարակությունները։ Այլ բառարանների շարքում ցուցադրված են նաև ՀՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամներ Ստալինյան լուրերատ Ստեփանոս Մալխասյանցի բառահատոր «Հայերեն բացատրական բառարանը», որն արժանացել է մեծագույն պարգևի՝ Ստալինյան մրցանակի, Հ. Աճառյանի յոթհատորանի «Արմատական բառարանը» և «Անձնանունների բառարանը»։ Սրանք խոշոր գանձեր են և կապիտալ ներդրումներ մեր բառա-

բանային գրականության մեջ: Հայագիտական ենթա-
բաժնում ցուցադրվում են ակադեմիկոս Հ. Մանան-
դյանի, ՀՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկա-
կան անդամ Գ. Ղափանցյանի, պրոֆ. Պ. Ա. Ղարիբ-
յանի, պրոֆ. Պ. Ա. Աբրահամյանի, դոց. Գ. Սեվա-
կի հայագիտական երկերը և ուրիշների աշխատություն-
ները:

Բաժնում բավականին հարուստ կերպով ներկա-
յացված են նմուշներ նաև դպրոցական-մանկավարժա-
կան, ինչպես և արվեստին վերաբերող գրականու-
թյունից:

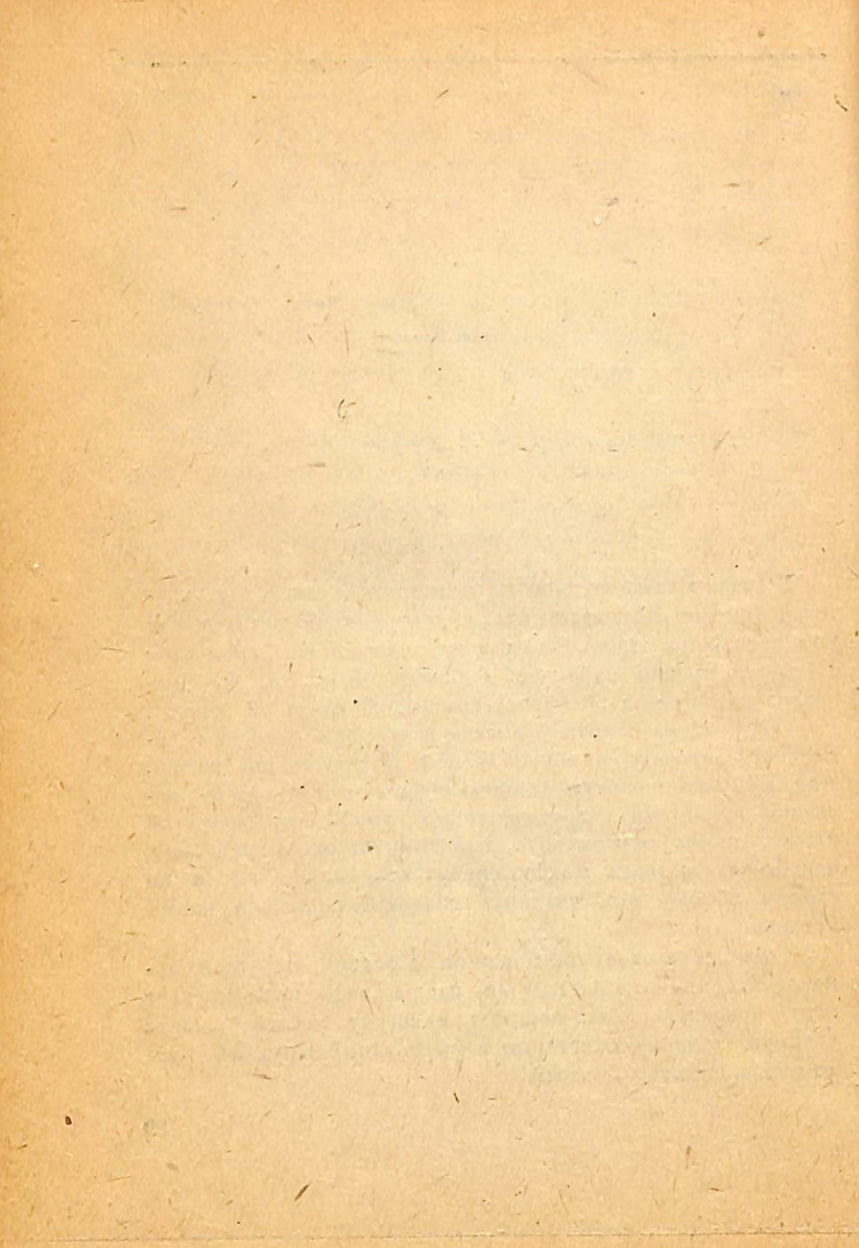
Բաժինը հարստացված է մի շարք դիագրամներով,
որոնք ցույց են տալիս Սովետական Հայաստանի գրե-
թային արտադրանքի, պոլիգրաֆարդյունաբերության,
գրադարանային ցանցի, ընթերցականության աճը
քսանհինգ տարիների և Ստալինյան չորրորդ հնգա-
մյակի ընթացքում:

В связи с созывом Второго съезда Союза советских писателей Армении Комитет по делам культурно-просветительных учреждений при Совете Министров Армянской ССР совместно с Государственной публичной библиотекой им. А. Ф. Мясникяна организовал „Выставку армянской печатной книги“.

Организация подобной выставки крупное явление в армянской литературно-общественной и культурной жизни. Имеющий многовековую историю и богатое культурное наследие армянский народ впервые, лишь при советской власти, сумел осуществить такое культурное начинание, как данная выставка. Как по своему содержанию, так и по своему объему эта выставка является первой в нашей истории.

Выставка охватывает период с первой печатной армянской книги—с 1512 года до наших дней и преследует одну основную цель: показать культуру печатной книги у армян, ее вековую историю и пройденный трудный путь до наших лучезарных дней.

Проф. ГАРЕГИН ЛЕВОНЯН
Засл. деятель искусств

КРАТКИЙ ОЧЕРК РАЗВИТИЯ АРМЯНСКОГО КНИГОПЕЧАТАНИЯ

Бессмертное изобретение Гутенберга в половине XV века нашло быстрое распространение в Западной Европе. В первом десятилетии XVI в. в Италии, в одной лишь Венеции уже работало до 200 типографий, выпускающих разнообразные книги на различных языках.

Первая печатная армянская книга появилась приблизительно через 60-65 лет после изобретения Гутенберга, в Венеции, в 1512 году.

Зачинителем армянского книгопечатания был некий армянин, именовавший себя Акопом Мегапартом (Грешный). Он заказал армянские печатные буквы и в 1512 году, в одной из венецианских типографий напечатал книгу, называющуюся „Парзатумар“ („Святцы“). В следующем, 1513 году, в той же типографии он напечатал 4 книги: „Патарагатетр“ („Служебник“), „Урбатагирк“ („Средства против навождений“), „Ахтарк“ („Ас-

трологические предсказания“) и „Тагаран“ („Книга песен“).

Факт издания армянских книг в столь раннюю эпоху — знаменательное явление в истории нашей культуры.

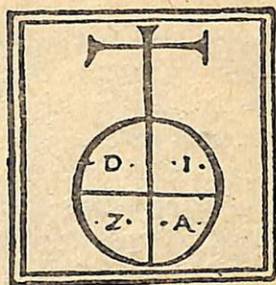
Со времени изданий Акопа проходит свыше 50 лет. В 1563 году, по поручению армянского католикоса, направляется в Рим делегация с политическими целями, которую возглавляет Абгар Тохатеци или дпир Абгар. Делегация не достигает каких-либо результатов и Абгар возвращается в Венецию, где поручает изготовить армянские типографские буквы и в 1565 г. издает листок-календарь и книгу псалмов.

В 1567 году Абгар Тохатеци переезжает со своим типографским шрифтом в Константинополь и там основывает типографию. В течение четырех лет он издает 7 книг, в числе которых — „Азбуку“, „Граматику“, „Указатель праздников“ и „Книгу песен“.

В 1570 году издательская деятельность Абгара, по невыясненным причинам, прекращается.

Из города Диарбекир, в 1583 г. отправляется в Рим Ованес Терзенци, где в 1584 году поручает напечатать переведенную им с латинского языка книгу под названием „Григорианский календарь“. Терзенци переезжает из Рима в Венецию, и в 1587 году печатает там книгу псалмов. Этим изданием завершается армянское книгопечатание в XVI веке, в течение которого было издано 15 названий книг и один листок-календарь.

В следующем, XVII веке армянское книгопечатание распространяется и в других странах. Издаются книги в Польше, Иране, Франции, Голландии и Германии. Основываются армянские типографии также в Константинополе и Смирне. Особенно надо отметить организованную самодеятельным, кустарным способом типографию при мо-

Издательская марка
Акопа Мегапарт

пастыре Всеспасителя в Новой Джульфе и Амстердамскую типографию, которая, будучи основана в шестидесятых годах того же века, сохраняет свое существование до 1717 года и выпускает 51 название книг. Видными деятелями Амстердамской типографии были Воскан вардапет Ереванци, Товма епископ Нуридджанян, Микаел, Матевос и Гукас Ванандеци. В этой типографии впервые напечатаны на армянском языке „Библия“, Моисей Хоренский, Аракел Даврижеци, „Лисья книга“, „Шаракан“ и др. Затем следует отметить

типографию, основанную в 1684 г. в Константинополе Григором Марзванци, которая сохранила свое существование до 30-х годов следующего столетия. Из этой типографии были впервые выпущены „Айсмавурк“ („Четы Миней“), сочинения Агафангела, Зеноба Глака и др. книги. Число армянских книг, изданных в XVII веке, достигает 140 названий.

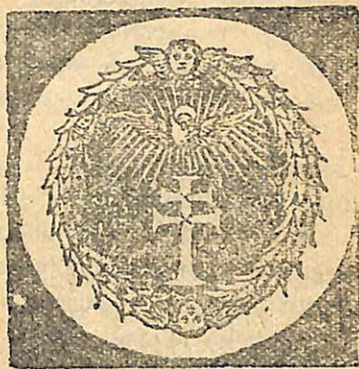
В XVIII веке армянское книгопечатание охватывает более широкую сферу. В первые два десятилетия продолжает действовать Амстердамская типография. В Венеции печатанием армянских книг занимаются несколько итальянских типографий, которые выпускают большое количество книг. Здесь изданы „Словарь армянского языка“—Мхитара Себасти, „История Армении“—Чамчяна, „Библия“ и ряд других книг. Армянские книги печатаются также в Риме, Милане и Падуе.

В Константинополе, в том же столетии, книгопечатание уже имеет прочную основу. Первым видным типографом является Аствацатур Апухехци (Арапян). Основанная им в начале столетия типография просуществовала свыше 150 лет. Ее плодотворную деятельность продолжает один из наследников основоположника этой типографии—Погос Арапян, который известен, как мастер-гравировщик виньеток и как типограф-издатель.

В этом же столетии, в Константинополе развивают свою деятельность Саркис Дпир, Петрос Латинаци, братья Барсег и Акоп Себасти и

другие, которые в основанных ими типографиях напечатали большое количество книг.

Во второй половине этого-же века кладется начало типографскому делу и в Армении — в Эчмиадзине. Основоположником его является Симеон католикос Ереванци. В 1771 году он основывает типографию и производство бумаги Эчмиадзинская монастырская типография еще больше

Издательская марка
Абгара Тохатеци

развивается в следующем столетии, при католикосах Геворге IV и Хримяне и продолжает свою деятельность до десятых годов нашего века.

В XVIII веке основаны были типографии и в Индии. В Мадрасе открывает типографию Шахамир Султанум Шахамирян, которая выпускает в свет знаменитые „Ордорак“ и „Ворогайт парац“. Вторую типографию в Мадрасе основывает Арутюн

Шмавонян, где до конца столетия было напечатано 8 названий книг и печаталось первое армянское периодическое издание „Аздарар“. В конце столетия еще одна типография была основана Овсепом Степаносяном в Калькутте. Затем в Калькутте были основаны другие типографии, которые проделали большую работу.

В конце последней четверти этого века основываются типографии конгрегации Мхитаристов сначала в Триесте, а затем на острове св. Лазаря в Венеции, деятельность которых развернулась преимущественно лишь в следующем столетии.

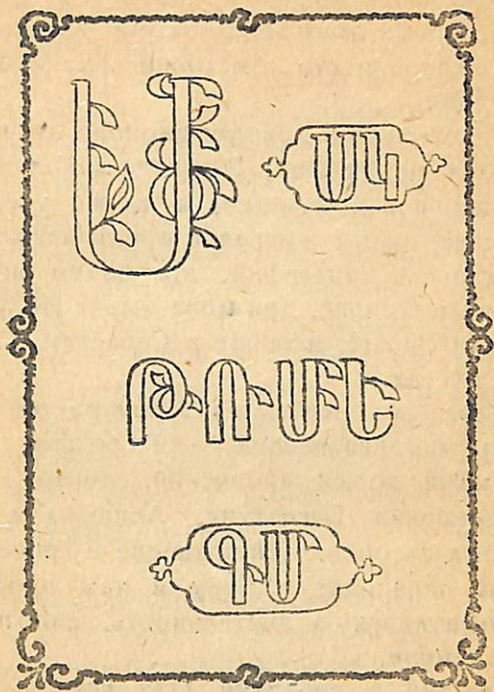
В конце этого же века было положено начало армянскому книгопечатанию и в России. Проживающий в Лондоне богатый купец и любитель книги джюльфинец Григор Халдарянц заказывает армянские типографские шрифты и в 1780 году печатает одну книгу. После этого, забрав свой шрифт, он переезжает в Петербург, где организует собственную типографию.

После смерти Халдарянца типография в 1789 году, при поддержке духовного начальника российских армян, епископа Аргутяна переносится в Новый Нахичеван и получает название „Типография его преосвященства“. Просуществовав здесь до 1796 года, она, вслед за тем, переносится в Астрахань.

В XIX веке типографское и издательское дело достигло небывалой высоты. Армянское книгопе-

чатание не осталось в стороне от этого подъема.

В Константинополе типография Арапяна рас-

ՀԱՅԿԱՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻ ՄԵԼԻՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻ ՄԵԼԻՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻ
 ՄԵԼԻՆԻ ՄԱՐԿԱՆԻ
 1. Ե. Երզնկյան (Երզնկյան) — Ե. Երզնկյան (Երզնկյան) և Մ. Երզնկյան
 և Ե. Ե. (1778—1779) թվ. Երզնկյան (Երզնկյան), որի ներքո գտնվում
 է Երզնկյան

Герб бумаги Эчмиадзинской бумажной
 фабрики

ширяет свою деятельность. Выступает новый ти-
 пограф, не менее талантливый и деловитый, чем

Погос Арапян: это—Ованес Мюентесян. Будучи известным гравером-словолитчиком, изобретателем новых форм армянских типографских шрифтов, он своими многочисленными изданиями занимает видное место в истории армянского книгопечатания.

До конца века в Константинополе открывается ряд новых типографий. Развитие школьной сети в городах и в провинции, а также увеличение количества газет и журналов предъявляют требования к росту типографий. Мы видим новые типографии в Смирне, при монастырях Иерусалима, Армаша и Варага, а также в Себастии, Тохате и других местах.

В Венеции конгрегация Мхитаристов в своей хорошо организованной типографии издает двухтомный новый армянский словарь, избранные сочинения Багратуни, Алишана и других известных авторов. Действующие в Триесте Мхитаристы переходят в Вену и там продолжают свою издательскую деятельность, вплоть до нашего времени.

Живущий в середине XIX века в Париже Джаник Арамян осуществляет реформу армянских типографских шрифтов. В 50-х годах он в Париже печатает несколько книг и периодических изданий этим новым шрифтом. Затем он переезжает в Константинополь, где основывает собственную типографию. Шрифт Арамяна был принят всеми типографиями и находится в употреблении и поныне.

В Москве Лазаревский институт, через 14 лет после своего основания (1814 г.), создает свою типографию и словолитню. Эта благоустроенная типография сохраняет свое существование до тридцатых годов нашего столетия. В ней печатались в большом количестве историко-филологические, арменоведческие, востоковедческие и другие книги на армянском и русском языках.

В 1858 году в Феодосии основывается Халицкая школа и, при ней, с следующего года, открывается „Национальная типография“. В течение пяти-шести лет эта типография выпустила 35 названий книг. В 1874 г. закрывается Халицкая школа, а вместе с ней и типография.

В 1823 г. ванский купец Геворк Арцруни, вернувшись из-за границы в Тифлис, привозит с собой типографию, и, в 1824 году приносит ее в дар открывающейся Нерсисянской семинарии. В этой типографии были впервые напечатаны „Раны Армении“ Х. Абовяна, „Путешествие“ Джалаляна, „Армяно-русский словарь“ Ерецохяна и др. книги, а с 1846 года печатается первая газета для кавказских армян — „Кавказ“.

Вторую типографию в Тифлисе основали А. Энфаджян и Г. Мелкумян. С 60-х годов в этой типографии печатаются журналы „Крунк“, „Ай-накан ашхар“ и газета „Мегу Айастан“.

В 70-х годах там же основывает новую типографию Ованес Мартиросян. Как своей долголетней деятельностью, так и большим количеством изданий эта типография занимает первосте-

пенное место. Кроме Тифлиса, в том же столетии, основываются армянские типографии в следующих городах Закавказья: Шуше, Шемахе, Баку, Гяндже, Ереване, Александрополе, Ахалцихе и Н. Баюзете.

Первую типографию в Ереване открывает в 1876 году Захария Геворкян Акопянц; вскоре к нему присоединяется Эмин Тер-Григорян. В 1880 году, в Ереване выходит первая газета „Псак“, под редакцией В. Пападжаняна.

С начала XX века армянское книгопечатание получило большое распространение в Константинополе, Тифлисе, Египте, на Балканах, в Греции, Франции и т. д. В Париже, в более чем 20 типографиях, печатается на армянском языке, в роскошных изданиях, множество книг и свыше 70 названий периодических изданий.

В начале нашего столетия открывается армянская типография в Роксбурге (Шотландия). В Северной Америке, кроме Нью-Йорка и Бостона, армянские книги и журналы выходят в свет так же в Фрезно, Провидансе, Филадельфии, Чикаго и других городах.

После установления советской власти в России вскоре изменяется экономическая и культурная жизнь. Все производственные предприятия, в числе которых и полиграфические, национализируются. Мелкие и частные типографии, как и издательства постепенно ликвидируются и

сливаются в крупные тресты государственных издательств.

В Ереване объединенная группа имеющихся типографий передается в ведение Совнархоза. В июне 1921 года основывается Государственное издательство Армении (Армгиз), организуется Полиграфтрест Армении и руководство всего книгопечатания передается Тресту. В 1926 году начинается строительство большого здания Полиграфтреста, которое завершается в 1928 году. Там размещаются отделы: печатный, литографский, цинкографский, переплетный, линовальный и словолитный. В 1930 году эта же типография получает ротационную машину, организуется линотирный отдел с 10 машинами. В дальнейшем основывается и партийно-политическое издательство (Партиздат) со своей типографией. С 1937 года ликвидируется Полиграфтрест Армении, и на его базе создается типография Армгиза и Журнально-газетная типография при Совнаркоме Армян. ССР, которые существуют и в наши дни.

Кроме того, в настоящее время, в Ереване работают издательства Академии Наук Армян. ССР, Заочного Педагогического института, Бланкоиздат и типография Ергорсовета. Тридцать восемь типографий функционируют в районных центрах Армении, где издаются местные газеты.

За последнее десятилетие Армгиз превратился в крупное республиканское учреждение. Там издается разнообразная литература: произведения

классиков марксизма-ленинизма, художественная, массово-политическая, научно-популярная, детская и юношеская, сельскохозяйственная, по теории и истории литературы, историко-географическая, музыкальная, учебники, карты, словари, путеводители, календари, газеты и журналы.

Отдел художественной литературы Армгиза переиздал почти всех армянских классиков, а также лучшие произведения современных писателей. Изданы произведения ряда русских и западноевропейских классиков, избранные произведения азербайджанских, грузинских и украинских писателей; из литературы Ирана—Фирдовси и Хаям.

В издании Армгиза выходят в свет органы Союза советских писателей Армении: газета „Гракан терт“, журнал „Советакан граканутюн ев арвест“ и детский журнал „Октемберик“.

В 1936 году в Ереване был заложен фундамент Дворца книги. Сейчас часть этого здания готова, где уже размещено Государственное издательство Армении со своими многочисленными отделами и несколько редакций.

АРАМ БАБАЯН

ВАЖНЕЙШИЕ ОЧАГИ АРМЯНСКОГО КНИГОПЕЧАТАНИЯ

Армянская печатная книга занимает свое почетное место в многосодержательной и богатой культуре, созданной армянским народом. Как у каждого народа, так и у армян печатная книга сыграла огромную роль в развитии общественной, политической и культурной жизни. Армянский народ за время своих вековых страданий, в самых тяжелых условиях своей жизни, никогда не отрывался от книги и печатного слова. Армения в продолжении веков стенала под тяжелым владычеством Турции и Ирана. Эти страны средневековой тьмы не давали возможностей для какой-либо просветительной работы в Армении, в том числе и для печати.

Еще с средних веков, вследствие тяжелых политических условий, значительные массы армянского народа удалились с родной земли и рассеялись по всему миру. Под чужим небом сыны армянского народа в разных странах и местностях основали типографии, создали печатную литературу и в этих отдаленных очагах

культуры все свои силы посвятили задаче культурного просвещения родного народа.

Первая печатная армянская книга вышла в свет в 1512 году, в Венеции, с которой армяне были тесно связаны, преимущественно торговыми целями, еще во времена Киликийского армянского царства. До печатания первой армянской книги в Венеции долгое время уже существовала армянская колония. Эта колония свою широкую общественную и культурную жизнь продолжала и впоследствии; а с 1701 года, когда Мхитар Себастиани основывает здесь свою конгрегацию, Венеция становится одним из крупных очагов армянской культуры.

После этого первого очага армянского книгопечатания, постепенно появляются все новые и новые очаги в разных странах и городах, в так называемых „армянских колониях“. И вот в последней четверти XVIII века, в 1771 г., стараниями Симеона Ереванци и при материальной поддержке жившего в Мадрасе джюльфинца Григора Чакикенца, несмотря на суровые условия иранского владычества, создается возможность организовать в Эчмиадзине типографию и собственную бумажную фабрику, чем и кладется начало книгопечатания и издательского дела в родной армянской стране.

Насколько дорога была армянскому народу культура печатной книги показывает тот факт, что еще в первой половине XVII века, в 1640 году, в одном из отдаленных уголков Ирана, в местечке

Новая Джульфа близ Исфагани, армяне, имевшие только общее представление о типографии и никогда не выдавшие ее, оборудуют типографию, в которой гравировку и литье букв делают сами, а печатный станок и даже бумагу для печатания изготавливают собственными силами, кустарным способом и начинают издательскую деятельность.

Как типография в Новой Джульфе, так и печатавшиеся в ней книги являются первыми по времени не только вообще в Иране, но и по всему Ближнему Востоку.

Армянский народ, наряду со многими другими передовыми народами, имеет право гордиться богатством своей литературы. История книгопечатания армянского народа длится около четырех с половиной веков. В течение этого времени армяне создали не только крупнейшие оригинальные труды, но также переводили на родной язык мировых классиков науки и литературы. На армянском языке издавались сочинения Аристотеля, Платона, Цицерона, Сенеки, Фукидида, Ксенофонта, Тацита, Салюстия, Гомера, Вергилия, Софокла, Еврипида, Данте, Хаяма, Тассо, Шекспира, Сервантеса, Мольера, Вольтера, Байрона, Гете, Шиллера, Толстого, Пушкина, Лермонтова, Грибоедова, Чехова, Горького и многих других.

Армянская литература оказала большую услугу также и мировой литературе. Такие ценные исторические труды, каковыми являются „Хроника“ Евсевия Кесарийского, „О прови-

дений" и "О животных" Филона, "Речи" Севериана и другие классические сочинения стали достоянием человечества благодаря их армянским переводам. Греческие оригиналы этих сочинений утеряны и не дошли до нас, а их армянские переводы, которые сделаны еще в V веке, сохранились и в настоящее время заменяют оригиналы. Издания этих сочинений на армянском языке вместе с латинским переводом с армянского сделали их доступными для всего человечества. Научный мир в свое время выразил по этому поводу признательность армянскому народу и его вековой культуре.

Огромная культурная работа проделана нашими очагами книгопечатания. Однако, армянская литература в непревзойденной степени обогатилась и развилась только в советский период, в условиях армянской государственности. Если мы примем во внимание хотя бы только количество изданий, то можно смело сказать, что в сравнительно короткий срок — в четверть века, их число гораздо больше, чем за предыдущие более чем четыре века. До установления советской власти в Армении, на ее территории имелись типографии не более, чем в 3—4 местах, да и те действовали нерегулярно. В настоящее время число типографий в Армении доходит до 50. Даже самые отдаленные районы Армении имеют свои типографии. Что же касается Еревана, то он является уже не очагом книгопечатания, а центром армянской культуры вообще,

и, в частности, центром книгопечатания для всех армян, рассеянных по всему миру.

Почти во всех странах существуют очаги армянского книгопечатания. Сеть очагов книгопечатания, вне родной страны, простирается с Южной Америки до Явы, и с Абиссинии до Швеции. Число этих очагов книгопечатания доходит до 200, из коих около трех десятков являлись крупными очагами. Однако, так как армянский народ своей историей связан с великим русским народом, то и культура его печатной книги в большей мере выросла и развилась в крупнейших центрах русской культуры. Петербург, Москва и другие города России становятся очагами армянской печатной книги. Последние сыграли большую роль в общественной, политической и культурной жизни армянского народа.

Не останавливаясь на описании и истории всех очагов армянского книгопечатания, здесь мы даем общие сведения только о нескольких важнейших очагах.

В Е Н Е Ц И Я

(С 1512 года до наших дней)

Венеция является колыбелью первых армянских печатных книг.

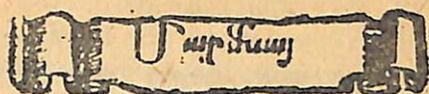
Здесь в 1512—13 г. г. в одной из итальянских типографий напечатано и выпущено в свет пять названий книг армянским первопечатником Акопом Мегалартом (Грешным). К числу этих пяти

книг относится первая наша печатная книга под названием „Парзатумар“ („Святцы“), напечатанная в 1512 году.

В 1513 г. Акопом Мегапартом изданы следующие четыре книги: „Патарагатетр“ („Служебник“), „Урбатагирк“ („Средства против наводнений“), „Ахтарк“ („Астрологические предсказания“) и „Тагаран“ („Книга песен“). В числе этих первопечатных книг особого внимания заслуживает „Книга песен“, в которой помещены творения средневековых известных армянских поэтов: Ованеса Тулкуранди, Фрика, Мкртича Нагаша и 137 стихотворных загадок Нерсеса Шнорали.

До открытия типографии Мхитаристов в Венеции вышло в свет много книг, в числе коих: „Чашоц“— „Затрапезные Четы Минеи“ (1686 г.), „Библия“ издания Мхитара Себасти (1733 г.), его же двухтомный „Словарь армянского языка“ (1749—69 г.г.), трёхтомный капитальный труд „История Армении“ Микаела Чамчяна (1784—86 г.г.).

В 1789 г. на острове св. Лазаря открывается типография конгрегации Мхитаристов. Типография эта, продолжающая свое существование и в наши дни, является наиболее важным очагом армянской полиграфии. Здесь напечатано множество книг историко-филологического, географического, религиозного и другого содержания, а также художественная литература. Здесь же напечатаны „Хроника“ Евсевия Кесарийского (1818 г.), „О провидении“ и „О животных“ Филона (1822 г.), „Речи“ Севериана (1827 г.) и дру-

ՄԱԿԱԼԱՌԱԿ ՆԻՈՍ
ՂԱՅ. ԱՆԾՈՒԹԻՒՆԷ:
ԸԷ ԱՂԻՏՈՒՄԱՂ. ԱՐԱՏԷՂՈՒ
ԹԻՒՆԿԼԱՂԷԿ: ԸԷ ՀԱԽՂԻՏ
ԽԱՂ. ԻՃԱՆԱՍԱՐՏԵՐԹԱՅ. ԼԶ
ԱՐՈՎԿԱՅ: ԸԷ ԱՈՂԻՏՈՒՄԱՂ.
ԳԼԽԱԼՈՐԼԻՆԻԿԷԷԷ: ԸԷ յԵՈ
ԻՂԻՏՈՒՄԱՂ. ՄԱԼԱՐՈՒԹԻՒՆԳ
ԱՐԻ. ԼԵՏԱՐՈՒՄԱՅ: ԸԷ ԱՂ
ԱԿԱՆՍԻՆԻՏՈՒՄԱՂ. ԱՆԾՈՒԹԻ
ՆԳԱՅ: ԸԷ ԺԱՅՐԱԿԱՆՂԻՆԻՏ

Страница из первой армянской печатной книги „Парзатумар“, напечатанная в Венеции в 1512 году.

гие классические труды греческих, римских и армянских авторов, великолепные труды членов конгрегации Мхитаристов—Багратуни, Алишана, Авгеряна, Газикиана и др. В этом же очаге с 1843 г. печатается наиболее долговечный журнал-ежемесячник „Базмавел“, издающийся и поныне.

КОНСТАНТИНОПОЛЬ

(С 1567 года до наших дней)

В истории армянского книгопечатания Константинополь со своими многочисленными типографиями, большим количеством напечатанных книг и периодических изданий и вообще деятельностью, много способствовавшей успеху в области книгопечатания, являлся одним из крупных очагов армянской полиграфии.

Первая армянская типография открыта здесь в 1567 году усилиями дпйра Абгара Тохатеци. За два года в этой типографии напечатано семь названий книг. В дальнейшем здесь было открыто много типографий и другими лицами, в числе которых известны: Григорий Марзванци, Аствадатур Апучехци, Погос Арапян, Ов. Мюентесян, Джаник Арамян, братья Тер-Нерсисян и другие.

В этом городе изобретены и развиты многие виды армянских типографских шрифтов, в частности известны шрифты Мюентесяна и Погоса Арапяна.

Здесь были напечатаны первые издания трудов многих наших историков древних веков, а

Титульный лист первого издания „Истории
Армении“ Агафангела (Константинополь,
1709 г.)

именно: Агафангела (1709 г.), Фавста Бюзандаци (1730 г.), Егише (1764 г.), Зеноба Глака (1719 г.), а также сочинение Григора Татеваци „Гирк арцманц“—„Книга вопросов“ (1730 г.) и труд великого армянского философа V века Давида Непобедимого „Гирк сагманац“—„Книга определений“ (1731 г.). Кроме этого, здесь же впервые были изданы „Айсмавурк“—„Четыи Миней“ (1706 г.) и приписываемый Григорию Просветителю—„Ачахапатум“ (1737 г.), сочинения дпира Багдасара и др.

В этом же очаге печатались известное периодическое издание А. Свачяна „Мегу“ („Пчела“); ежемесячник „Масис“, „Татрон“ („Театр“) А. Пароняна и др.

Со второй половины XIX века и в десятых годах XX века в Константинополе существовал ряд армянских издательств частных лиц и организаций, которыми было издано много книг различного содержания, учебников и пр. и около 330 названий периодических изданий. До первой империалистической войны этот город являлся центром книгопечатания и вообще культурным центром западных армян.

НОВАЯ ДЖУЛЬФА
(С 1640 года до наших дней)

Типография в Новой Джульфе основана при армянском монастыре Аменапркич (Всеспасителя) в 1640 году, когда во всем Иране и даже на Ближнем Востоке еще не было ни одной типографии.

Члены конгрегации монастыря во главе с Хачатуром Кесарийским, имеющие только представление о типографии, но никогда не видевшие ее, изготавливают кустарным способом типографский станок, шрифт, бумагу и начинают издавать книги.

Первое издание, которое они выпускают—объемистая книга „Аранц варк“ — „Жития отцов“ (1641 г.), затем „Жамагирк атени“ — „Часослов“ (1642 г.). Они же пытаются напечатать и библию на армянском языке. После этого один из членов конгрегации Ованес Джугаеци, отправившись в Западную Европу, доставляет оттуда шрифт нового образца и другие принадлежности для типографии.

С большими перерывами типография Аменапркич продолжает свою деятельность до наших дней. В 80-х годах прошлого века в ней напечатана ценная двухтомная „История Новой Джульфы“ А. Тер-Овняняна, дающая одновременно важные сведения и по истории Персии.

ՓԱՌԿԷ

մարդիշուգա
 փառ համարապա
 օրեւորաժանելի
 օրերորդուէն.
 գշացուցչին բա
 ւոյն իցեղականաց.
 Հորեւ յորդոյն
 օրհնոյն յառաջ
 քան զամբաստանե
 ւոյն. իւրաքանչիւ
 անկեալ յաւիտեա
 ւն. Ընմն.

Որոյ ամենառաւ
 շնորհուն յանկե
 ւալ հաւարեցաւ
 արարութիւն Հոգե
 նշնաբ սաղմոսա
 ցն դաւթին զոր
 փնէկարգաւորու
 Թի հասարակառա
 յութիցեկեղեցեց
 Հայաստանեայ.

Ճա

Ճառ հազար ին
 նսնեքորդիւն Եփե
 օսայ. Յամեն
 նն. Հայոց արեւ
 երթ. իւր հոգեւոյ
 եցոց Յունկեղ
 երկոստանն.

Գաշխարհեպար
 սից. Ասքայա
 նիւտ. բաղաքիւ Թ
 դոսց 20240 ջեցե
 ւոյ. որայտմ ա
 րար հանարաւ Հայ
 նն. իդեղաբաղա
 քիւն օրհնոյն յոր
 ւն. Հոգեւնեա
 ւոյ ամենա փրկչի
 վանիցս. Որեւն
 նաստանկուսակրօ
 նիցբանաւ իրաց.
 Ի Թաւաւորուէն
 պարոյց Հազար
 ւոյն.

Եւ իշիւապեաւ
 ԹԵ

АМСТЕРДАМ
(С 1660 г. по 1717 г.)

В XVII веке в Амстердаме, знаменитом городе Голландии, существовала настолько обширная армянская колония, что имела даже собственную церковь.

Начиная со второй половины XVII в. и в первые десятилетия XVIII века в Амстердаме организовался очаг армянской типографской культуры, вокруг которого сплотилась группа лиц, выходцев из Армении.

Основателем амстердамской типографии является дпир Матевос Цареци, который в 1656 г. был отправлен из Эчмиадзина в Западную Европу, чтобы при материальной поддержке тамошних армян основать армянскую типографию и издавать книги, в частности издать на армянском языке библию. Цареци удается в 1660 году учредить в Амстердаме типографию, для которой он заказывает армянские типографские шрифты граверу типографии знаменитых братьев Эльзевир. Через короткое время, в 1661 г. Цареци скончался, после чего начатое им дело продолжали другие.

Центральной фигурой в первый период деятельности этого очага был Воскан Ереванци, во второй период—Томас Нуриджанян. В этой же типографии работали также Аветис Клидженц (брат Воскана Ереванци), Карапет Адрианеци, затем родственники Томаса—Матевос, Микаел и Гукас Ванандеци.

Из этой типографии вышли первыми изданиями на армянском языке „Библия“ (1666 г.), „История Армении“ Моисея Хоренского (1695 г.), приписываемая ему „Ашхарацуиц“—„География“ (1668 г.), „Лисья книга“ (1668 г.), „Шаракан“ (1664 г.), первая армянская печатная карта— „Карта мира“ (1695 г.), как и „История“ Аракела Даврижеди (1669 г.) и др. книги. Последняя достойна внимания также потому, что ее автор, Аракел Даврижеди, явился первым из наших историков, труд которого был напечатан при его жизни. Он скончался в 1670 году.

Здесь же, в 1711 г. была напечатана известная книга по арменоведению „Клад армянского языка“ (Thesaurus Linguae Armenicae) Скредера, в которой представляет исключительную ценность первая грамматика литературного языка восточных армян—ашхарабара.

СМИРНА

(С 1676 г. по 1930 г.)

Армянские книги печатались в этом городе еще с 70-ых годов XVII века. Спустя 85 лет, Махтеси Маркос оборудовал здесь собственную типографию и выпустил в свет три названия книг, в их числе и первое печатное издание Езника Кохбаци „Ехц ахандоц“—„Опровержение ересей“ (1762 г.).

В Смирне существовало более десяти типографий, в которых было напечатано много книг и пе-

риодических изданий. Наиболее плодотворной была деятельность типографии братьев Тетейан. Здесь печатались, главным образом, переводы художественных произведений известных западноевропейских писателей—Шекспира, Гете, Вольтера, Мольера, Гюго, Ламартина, Жюль Верна, Мюссе, Вальтер Скотта, Прево, Ал. Дюма и др. Как переводчики, были известны Гр. Чилинкирян, братья Тетейан, М. Мамурян, Г. Мсерян, М. Нупарян и др.

В этом очаге печатались известные периодические издания „Аршалуйс Араратян“ („Заря Арарата“) Г. Палтазаряна, „Аревелян мамул“ („Восточная пресса“) М. Мамурына и др.

С первых десятилетий нашего века в Смирне пользовалась особой известностью типография Кешишяна, в которой печатались газеты и журналы.

Э Ч М И А Д З И Н (С 1771 г. по 1920 г.)

Первая типография на родной армянской земле была основана в Эчмиадзине, в 1771 году, стараниями католикоса Симеона Ереванци. Средства на это предоставил джюльфинец Григорий Чакикенц, проживавший в Мадрасе. На средства того же Чакикенца была открыта при типографии бумажная фабрика. Впоследствии Эчмиадзинская типография имела и собственную словолитню.

К концу этого же века здесь были изданы сочинения Симеона Ереванци—„Тагаран“—„Книга

песен" (1771 г.), "Тонацуйд"—"Указатель праздни-
ков" (1774 г.), "Партавчар"—"Добросовестный

Титульный лист книги Иосифа Флавия
„История иудейской войны“ (Эчмиадзин,
1787 г.).

должник" (1779 г.), известный труд Иосифа Фла-
вия—„История иудейской войны“ (1787 г.), кото-
рый был переведен с латинского еще в 1660 г.

Степанносом Иловаци, и др. книги. Типография процветала особенно во второй половине XIX века и в десятых годах XX века. В этот период типография выпустила много изданий, в числе их „Судебник“ Мхитара Гоша (1880 г.), исторический труд Симеона Ереванци „Джамбр“ (1873 г.), „Шаракан“ переложенный на армянские ноты (1875 г.), а также из армянских историков—труды Ухтанеса, Матевоса Эдесского, Захария Саркавага (Канакерского), Моисея Хоренского, Казара Парпеци, Агафангела и др.

В этой типографии с 1867 г. до десятых годов XX в. печатался арменоведческий журнал „Арарат“.

В этом очаге был напечатан также ряд арменоведческих трудов, среди которых исследования Марра, Галуста Тер-Мкртчяна (Миабан), англичанина-армениста Конибера, М. Абеяна, Р. Ачаряна, А. Манандяна, Г. Капанцяна.

МАДРАС

(с 1772 г. по 1876 г.)

В этом торговом городе Индии со второй половины XVIII века возникла довольно значительная армянская колония, которую образовали в основном выходцы из Новой Джульфы. В этом очаге особенно отличился своей культурно-просветительной деятельностью Шахамир Султанум Шахамирян. В 1772 году он открывает здесь первую типографию индийских армян и печатает в

ней „Айббенаран“—„Азбуку“ (1772 г.), затем известные книги политического содержания „Ордорак“—„Увещание“ (1772 г.) и „Ворогайт парад“—„Ковы славы“ (1773 г.), сыгравшие большую роль в общественно-политической жизни армян.

Вторую типографию открывает Арутюн Шмавонян в 1789 году. В этой именно типографии начала печататься с 1794 г. редактируемая Арутюном Шмавоняном газета „Аздарар“ („Глашатай“)—первенец армянской периодической печати.

Третья типография принадлежала Саркису Агавалян, выпустившему до 1818 г. четыре названия книг.

Здесь, в Мадрасе, главным образом, в типографии Шахамиряна, были напечатаны также труд Месропа Ереца—„Патмутюн мнацордац Айоц ев Врад“—„Из армянской и грузинской истории“ (1775 г.), сочинение Порфирия „Введение“ (1793 г.), книга Гануэ „История жизни и деятельности Надир Шаха“ (1780 г.), „История Тахмаза“ (1780 г.), „Послание Екатерины II нахичеванским армянам“ (1781 г.), первые издания сочинения Нерсеса Шнорали „Вохб Едесио“—„Элегия на взятие Эдессы“ (1810 г.), сочинения Флориана „Нума Помпилий“ (1812 г.) и др. книги.

ТРИЕСТ

(с 1776 г. по 1810 г.)

Отколовшаяся часть Венецианской конгрегации Мхитаристов, удалившись из монастыря св.

Лазаря, утвердилась в гор. Триесте. Правительство разрешило Мхитаристам иметь свою церковь и типографию при ней. Эта типография основывается в 1775 году. Со дня основания до 1810 года из этой типографии вышло до тридцати оригинальных и переводных книг на армянском и турецком языках, последние набраны армянским шрифтом.

Среди этих изданий следует особо отметить двухтомное сочинение В. Робертсона „Повествование об Америке“ (1784 г.), затем переводы известного мецената Маргара Шехриманяна „История великого Чингис Хана“ (1788), „Воспоминания и заметки о Китае“ (1788 г.), „Устройство человеческой жизни“ (1784 г.), первое издание басен Эзопа (1784 г.) и пр.

В 1810 году триестские Мхитаристы переселяются в Вену.

ПЕТЕРБУРГ

(С 1781 г. по 1917 г.)

Первая армянская типография в России основана в Петербурге в 1781 г. Основателем ее был джюльфинец Григор Халдарянц, которому оказал моральную и материальную поддержку епископ Иосиф Аргутян. Со дня основания и до 1788 года типография эта выпустила 15 названий книг. В числе их особенно достойны внимания напечатанная в 1781 г. „Айббенаран“ — „Азбука“, которая является первым армянским печатным

букварем в России, затем труд Клеопатры Сафарян „Банали гитутян“ — „Ключ к знанию“ (1788 г.), сочинение Гр. Халларянца „Шавих лезвагитутян“ — „Стезя языкознания“ (1788 г.), соборное послание Нерсеса Шнорали „Гирк вор кочи инданракан“ (1788 г.) и др. книги.

В десятых годах XIX века основывается типография Овсепя Ованисяна, которая просуществовала до конца 20-х годов и выпустила ряд книг, среди которых известна „Библия“ издания 1817 года. Эту самую типографию впоследствии покупает Московский Лазаревский институт и переносит ее в Москву.

В 60-х годах того же века, в Петербурге существовала также типография Рафаела Патканяна, известного армянского писателя, в которой печатались произведения его самого и отца его, Габриела Патканяна, а также периодическое издание „Юсис“ („Север“), выходившее под редакцией самого же Рафаела Патканяна.

Впоследствии в Петербурге были открыты и другие армянские типографии, из которых наибольшей известностью пользовалась „Пушкинская“ типография-скоропечатня.

В этом же очаге были изданы арменоведческие труды Н. Марра, Н. Адонца, К. Патканяна и др.

НОВЫЙ НАХИЧЕВАН

(С 1789 г. по 1917 г.)

Петербургская типография Григора Халларянца, после его смерти, перешла в руки „духов-

ного начальника армян всей России" архиепископа Иосифа Аргутяна и была переименована в „типографию его преосвященства“. Эта типография и была переведена в 1789 г. в монастырь Сурб Хач (Святой крест) гор. Новый Нахичеван. Здесь, до 1791 г., был напечатан ряд книг, среди которых и первое издание известного произведения Фенелона „Телемак“ (1793 г.), книга врача Калантаряна „Лечебник“ (1793 г.). В 1796 году эта типография переводится в Астрахань.

В XIX—XX века в Новом Нахичеване открываются и другие армянские типографии, где печатаются разные книги и периодические издания.

КАЛЬКУТТА

(С 1796 г. по 1873 г.)

В деле развития армянской полиграфии особо энергично проявила себя армянская колония в Восточной Индии. Первую армянскую типографию в Калькутте основал Овсеп Степанносян. В этой самой типографии впервые напечатан труд Абраама Кретаца „История“ (1796 г.). Со времени основания этой первой типографии до 70-ых годов XIX века в гор. Калькутте было основано более десяти типографий.

Наиболее плодотворными по своей издательской деятельности были типографии „Академии армянского человеколюбивого общества“ и „Общества Араратян“. В последней печатался с 1845 г. журнал М. Тагиадяна „Азгасер“ („Патриот“), который первоначально издавался на ашхара-

баре—новом литературном языке, и его сочинения: „Веп Варсенкан“—„Повесть о Варсеник“ (1847 г.), „Сос ев Сондиш“ (1847 г.), „Веп Вартгис“—„Повесть о Вардкесе“ (1846 г.), „Чанапарордутьон и Айс“—„Путешествие в Армению“ (1847 г.), „Чар дастиаракутян ориордац“—„Речь о воспитании девиц“ (1847 г.), „Патмутьон Парсиц“—„История Персии“ (1846 г.), „Карг ев канонк сурб Сандухт дпроци“—„Правила внутреннего распорядка школы св. Сандухт“ (1847 г.) и др.

Из этого очага книгопечатания вышли армянские переводы сочинений Сен-Пьера, Шатобриана.

Последними по времени были в Калькутте типография „Арцив“ и типография Ованеса Хачикяна.

В Е Н А

(С 1812 г. до наших дней)

Монахи, отколовшиеся от братии венецианских Мхитаристов и поселившиеся в Триесте, переселились в Вену и в 1812 г. основали здесь новый монастырь и типографию при нем.

С течением времени эта типография не только в Австрии, но и в европейском масштабе стала первоклассной и выпускала объемистые издания на разных языках.

В изобретении и развитии нового армянского типографского шрифта сыграла крупную роль словолитня этой типографии.

Издательская деятельность венских Мхитаристов в дальнейшем достигла больших масшта-

бов. Ими было напечатано и издано множество книг историко-географического, религиозного, естествоведческого характера, а также художественная литература, учебники и пр. Однако, в литературно-издательской деятельности венских Мхитаристов основное место принадлежит арменоведческим исследованиям. Особенно большую ценность представляет „Азгаин матенадаран“ — „Национальная библиотека“ — серия изданий по арменоведению, которая по сегодняшний день охватывает около двухсот исследований отечественных и иностранных арменистов.

В этом очаге также были напечатаны произведения армянских, греческих и римских классиков, труды виднейших венских Мхитаристов — Гатрчяна, Ташяна, Айтияна, Овнаняна, Галемкаряна, Акиняна и др. В этом же очаге в период с 1847 г. по 1863 г. издавался еженедельник „Европа“, а с 1887 г. началось издание ценного арменоведческого ежемесячника „Андес Амсория“ („Ежемесячное обозрение“), которое продолжается и поныне.

ТИФЛИС

(с 1823 года до наших дней)

Первая армянская типография в Тифлисе была создана при семинарии Нерсисян. Крупную материальную помощь в этом деле оказал богатый купец из Вана Геворк ага Арцруни, привезший шрифт и типографское оборудование из Амстердама и подаривший его школе.

Только за время с 1825 г. по 1828 г. типография эта выпустила до тридцати названий книг. Типография имела и собственную словолитню. С 1846 года в этой типографии печатается первенец кавказско-армянской журналистики—газета „Кавказ“, редактируемая Акопом Кареняном и Микаелом Патканяном, а в 1850-ых годах газета „Мегу Айастани“ („Пчела Армении“).

В типографии семинарии Нерсисян напечатаны „Русско-армянский словарь“ Ерецохяна (1854 г.), „Ерахайрик“—„Первинка“ семинарии Нерсисян (1828 г.), „Путешествие“ Джалаляна (1842 г.), „Вохб Едесио“—„Элегия на взятие Эдессы“ Нерсеса Шнорали (1829 г.) и впервые—„Раны Армении“ Хачатура Абовяна (1858 г.) и другие книги.

В следующие затем годы, в Тифлисе открываются одна за другой новые типографии: Мелкумян-Эфиаджяна, Ротияна, Мартиросяна и многих других частных лиц и организаций, в которых были напечатаны многочисленные книги, а также периодические издания—„Мшак“, „Ардзатанк“, „Нор Дар“, „Мурч“ и др.

Кроме типографий, в этом очаге существовал ряд армянских издательств, в числе которых были известны: „Тифлиское общество по изданию армянских книг“, „Кавказское армянское издательское общество“, „Издательство Ст. Лисициана и тов.“ и др.

Здесь вышли в свет многочисленные книги, учебники, около двухсот названий периодических изданий и др.

Тифлис, как очаг армянского книгопечатания, сыграл большую роль в армянской общественно-политической жизни.

МОСКВА

(С 1828 года до наших дней)

В Москве первая армянская типография основана при Лазаревском институте. Эта типография, как упомянуто выше, была куплена в Петербурге и в 1829 г. перевезена в Москву. Впоследствии типография получила из-за границы скоропечатные машины, разнообразный шрифт и оборудовала собственную словолитню. Лазаревский институт предпринял крупную издательскую деятельность, выпуская издания по востоковедению и специально по арменоведению на армянском и русском языках.

В этом очаге печатались „Музайк Араратян“—„Музы Араратские“ (1829 г.), „Армяно-русский словарь“ Худабашяна (1838 г.), исследовательские работы известных арменистов М. Эмина, Гр. Халатьяна; „Левони вишт“—„Скорбь Левона“ Смбата Шахазиза (1865 г.), первые издания на армянском языке сочинений Пушкина, Лермонтова и других русских писателей-классиков в переводах Амазаспьяна (1843 г.), трагедия Расина „Гофолня“ в переводе С. Тиграняна, с его же ценной вступительной статьей (1834 г.), впервые сборник песен Саят Новы (1852 г.), с ценным исследованием о жизни и творчестве автора издателем его Г. Ахвердяном и др.

Здесь же печаталось сыгравшее большую роль в армянской общественной жизни известное периодическое издание „Юсисапайл“ („Северное сияние“), а также периодические издания „Чраках“, „Амбавабер Руссио“ („Вестник России“).

С 80-х годов прошлого века в Москве была основана типография М. Бархударяна, где также напечатано много книг на армянском языке.

Москва в прошлом была одним из передовых центров армянского книгопечатания и вообще центром культуры и духовной жизни армянского народа. В этом очаге печатали свои труды и работали такие деятели армянской передовой общественной мысли, как М. Налбандян, Ст. Назарян и др.

После Великой Октябрьской революции на базе Лазаревского института постановлением советского правительства с 1921 года создается Дом культуры Советской Армении в Москве, который со дня своего основания по настоящее время является центром связи между культурой великого русского народа и культурой Советской Армении.

Типография бывшего Лазаревского института передается Армгизу и в ней до последнего времени печатался ряд армянских книг в роскошном издании. Впоследствии эта типография перевезена в Ереван.

Кроме того в Москве долгое время существовало Центральное издательство народов СССР („Центроиздат“), которое также выпустило на армянском языке много изданий разного содержания.

ИЕРУСАЛИМ

(С 1833 года до наших дней)

Конгрегация армянского монастыря Сурп Акоп в Иерусалиме основала монастырскую типографию в 1833 году, при материальной помощи Петрос бея Юсуфяна. Выпустив вначале несколько религиозных книг, типография в последние годы напечатала такие книги, как „Музей представлений“ патриарха Погося (1834 г.), первые издания „Истории“ Ованеса Драсханакертци (1843 г.), и „Истории“ Матевоса Эдесского (1869 г.), „Описание Иерусалима“ (1859 г.), исторические труды Микхила Сирийца, Егише и другие книги.

В 60-х годах прошлого века типография значительно прогрессирует. Она организует собственную словолитню и отдел цветной печати.

В 1886 г. здесь начинается издание ежемесячника „Сион“, которое, с небольшим перерывом, продолжается до сих пор.

Эта типография успешно продолжает свою деятельность и в наши дни. Она выпускает весьма изящно выполненные и объемистые издания. В числе ее изданий можно указать третий том „Азгапатум“ („Национальная история“) М. Орманиана (1927 г.), первое издание „Истории“ Григора Даранахци (1915 г.) и много других книг.

В А Н

(С 1853 г. по 1914 г.)

Первая типография в этом городе основана стараниями вардапета Миртича Хримяна.

После того, как в 1855-56 годах в Константинополе Мкртич варданет Хримян выпустил несколько номеров своего журнала „Арцви Васпуракан“ („Орел Васпуракана“), он вернулся в свой родной город Ван и здесь, при монастыре Вараг, открыл свою типографию, в которой продолжал издание названного журнала. В последующие годы типография выпускает и несколько книжек, а также в 1862 г. „Трагедии“ ванского писателя Тиграна Амирчаняна. В дальнейшем Хримян, вместе со своими питомцами, переезжает в Муш, куда переводит и свою типографию. В этой типографии печатается под редакцией Г. Срвандзяна периодический журнал „Аривик Тароно“— („Орленок Тарона“).

В 1870-ых годах типография эта снова переводится в Вараг и здесь возобновляется издание „Арцви Васпуракана“, под редакцией ученика Хримяна—М. Ананяна. В 1884 г. турецкие власти Вана конфискуют типографию, перевозят ее из монастыря в город Ван и в ней печатают турецкую газету.

Несмотря на это книгопечатание в Ване продолжается вплоть до десятых годов XX века, т. е. до истребления турками армян.

В этом очаге издавался „Ван-Тоси“ и другие периодические издания.

Е Р Е В А Н

(С 1876 года до наших дней)

Основателем первой типографии в Ереване был Захария Геворкян Акопянц, к которому впослед-

ледствии примкнул в качестве компаньона Эмин Тер-Григорян. В 1880 году Захария отходит от дела, а Эмин Тер-Григорян, оставшись один, продолжает его до конца XIX века. В этой типографии печатается последний номер кочевавшего с места на место журнала Хорена Степанэ "Айкакан Ашхар" ("Страна Гайканская"), сочинения Эмина Тер-Григоряна и первая в Ереване газета "Псак" ("Венец"), издававшаяся под редакцией Васака Пападжаняна. Последний в 1883 году оборудовал собственную типографию, в которой, кроме его газеты "Псак", печатался и "Арохджанахакаан терг" ("Листок гигиены") Л. Тиграняна. В этом же году, равно как и в последующие годы, в Ереване открывается ряд частных типографий — "Культура", "Урарту", "Луйс", в которых печатается несколько периодических изданий и книг.

Следует отметить, что если Ереван в прошлом, в истории армянского книгопечатания не занимал большого места, то, с установлением советской власти в Армении, Ереван стал центром армянского книгопечатания и культуры для всего армянского народа. Здесь печатались и печатаются многочисленные книги и периодические издания выходящие огромными тиражами.

За сравнительно короткое время в Ереване вышло в свет около двухсот названий различной периодики.

АРАМ БАБАЯН

РАЗДЕЛЫ

„ВЫСТАВКИ АРМЯНСКОЙ ПЕЧАТНОЙ КНИГИ“

Выставка имеет целью показать культуру печатной книги у армян. С этой точки зрения она отражает возникновение и развитие армянской печатной книги, историю армянского книгопечатания в целом и по отдельным очагам, а также основные направления и общественно-культурную роль армянской печатной книги в связи с развитием армянской общественной жизни.

Исходя из этой основной цели, выставка представлена в трех разделах, а именно:

РАЗДЕЛ ПЕРВЫЙ

ВАЖНЕЙШИЕ ОЧАГИ АРМЯНСКОГО КНИГОПЕЧАТАНИЯ

Этот раздел в общих чертах представляет литературно-издательскую деятельность 24 очагов. Отдел начинается показом первой печатной армянской книги „Парзатумар“ („Святцы“). Кроме этого, из первопечатных книг выставлены также „Урбатагирк“ и „Книга песен“.

Очаги книгопечатания в хронологическом порядке следуют один за другим. Здесь выставлены их важнейшие издания. В выставленной литературе заслуживают внимания первые издания ряда наших историков, как например: Агафангела, Фавста, Лазаря Парбеци, Езника Кохпади, Моисея Хоренского, Давида Непобедимого, Зеноба Глака, Ованеса Драсханакертци, Аракела Даврижеци и других. Затем выставлены также первые издания „Библии“, „Четъи Минев“, „Книга вопросов“ Григора Татеваци; „Книга шараканов“, объемистый трехтомный труд М. Чамчяна „История Армении“, двухтомный „Словарь армянского языка“ Мхитара Себастиаци, являющийся результатом пятидесятилетней кропотливой работы и „Грамматика“ того же автора. Напечатанные кустарным способом в Новой Джульфе „Жития отцов“, первое издание „Истории“ Иосифа Флавия и др.

Кроме этих, в разделе выставлены наши первые издания общественно-политического характера, а именно: напечатанные в Мадрасе в 1772-73 г.г. труды „Тетрак вор кочи Ордорак“ и „Ворогайт парац“. Целью первой из этих книг было разбудить в армянах идею национального самопознания и под покровительством России освободить Армению от турецкого и персидского деспотического ига; вторая книга содержит в себе демократического характера государственные, административные и законодательные порядки, которые должны были бы быть установлены в освобожденной Армении.

В разделе выставлены также первые переводы „Илиады“ Гомера, „Георгиев“ Виргилия, „Потерянного рая“ Мильтона, „Телемаха“ Фенелона, трудов Цицерона, Плутарка, Сенеки и др.

В этом разделе нашла место первая армянская печатная карта—„Карта мира“ изданная в Амстердаме в 1695 г., а также первая печатная карта древней Армении, которая была издана в Венеции в 1751 году.

Очаги армянского книгопечатания показаны также многочисленными иллюстрациями, которые еще более способствуют знакомству с деятельностью очагов. Особое место занимает общая карта всех очагов армянского книгопечатания.

РАЗДЕЛ ВТОРОЙ

АРМЯНСКОЕ КНИГОПЕЧАТАНИЕ СО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ 19-го ВЕКА ДО УСТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В АРМЕНИИ

В этом разделе армянская печатная книга представлена по основным направлениям своего содержания. Литература здесь выставлена по отделам: общественно-политическая, историко-географическая, лингвистико-арменоведческая, школьно-педагогическая, философская, естествоведческая, художественная литература и т. д. В этом разделе достойно внимания богатое собрание словарей, которое может сделать честь литературе любого народа. В историко-географическом отделе выставлены экземпляры трудов наших известных историков Алишана, Лео

и других, а также издания всех наших древних историков. В общественно-политическом отделе заслуживает особого внимания марксистская литература, вышедшая в свет до установления советской власти в Армении—издания сочинений Маркса, Энгельса, Ленина и Шаумяна. Среди этих изданий имеется „Манифест коммунистической партии“ Маркса и Энгельса в переводе Степана Шаумяна, который был издан в 1904 г. в Женеве „Комиссией, издававшей партийную социал-демократическую литературу на грузинском и армянском языках“. Эта Комиссия, руководимая Лениным, была организована при Центральном Комитете РСДРП.

Здесь же выставлены экземпляры книг по армянскому вопросу и карта, которая показывает резню и изгнание армян, организованные в Турции в 1915 году.

В отделе художественной литературы выставлены экземпляры не только оригинальных, но и переводных произведений, которыми так богата армянская литература. Тут выставлены армянские переводы мировых классиков—Гомера, Virгилия, Эврипида, Данте, Тассо, Расина, Шекспира, Сервантеса, Гете, Шиллера, Байрона, Пушкина, Лермонтова, Грибоедова, Толстого, Щедрина, Тургенева, Чехова, Горького и других. Раздел заканчивается подотделом армянской литературы, изданной за рубежом после 1920 года.

Как в первом, так и во втором разделах нашли свое место экземпляры некоторых периоди-

ческих изданий, сыгравших выдающуюся роль в армянской общественной жизни, а именно: „Юсисапайл“, „Азгасер“, „Еганак Бюзандян“, „Базмавен“, „Андес Амсория“, „Пролетариати крив“, „Социал-демократ“ и другие периодические издания. Среди этих периодических изданий заслуживает особого внимания издававшаяся в 1903-5 г.г. нелегальная газета „Пролетариати крив“ („Борьба пролетариата“) — орган Кавказского Комитета РСДРП, которая печаталась в Тифлисе, в созданной по инициативе товарища Сталина знаменитой Авлабарской подпольной типографии. Она выходила в свет на грузинском, армянском и русском языках под редакцией Сталина, Цулукидзе и Ст. Шаумяна. Это издание сыграло выдающуюся роль в общественно-политической жизни армян. На страницах „Пролетариати крив“ были напечатаны впервые на армянском языке статьи Ленина и Сталина, которые, как известно, сыграли исключительную роль в национально-освободительной борьбе армянского народа.

РАЗДЕЛ ТРЕТИЙ СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД АРМЯНСКОГО КНИГОПЕЧАТАНИЯ

В этом разделе выставлена литература, изданная в Армении начиная с 1920 года, с момента установления советской власти в Армении до наших дней. Тут также армянская печатная книга показана по содержанию, в основных ее направлениях.

В отделе общественно-политической литературы особенно заслуживают внимания выставленные армянские переводы классиков марксизма-ленинизма, в числе которых сочинения К. Маркса: „Капитал“, „К критике политической экономии“, „Критика Готской программы“, „Гражданская война во Франции“, „Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта“, „Избранные произведения“ и другие переводы; „Анти-Дюринг“, „Диалектика природы“, „Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии“, „Происхождение семьи, частной собственности и государства“, „Развитие социализма от утопии к науке“, „Положение рабочего класса в Англии“ Ф. Энгельса; произведения В. И. Ленина: „Собрание сочинений“, „Избранные произведения“ (шеститомник), „Материализм и эмпириокритицизм“, „Государство и революция“, „Империализм как высшая стадия капитализма“, „Что такое „друзья народа“ и как они воюют против социал-демократов“, „Что делать“, „Шаг вперед, два шага назад“, „Две тактики социал-демократии в демократической революции“, „Детская болезнь „левизны“ в коммунизме“; сочинения И. В. Сталина: „Вопросы ленинизма“, „Краткий курс истории ВКП(б)“, „Октябрьская революция и тактика русских коммунистов“, „О Великой отечественной войне Советского Союза“ и другие переводы. Здесь же выставлено первое издание Армгиза (1921 г.) — „Наемный труд и капитал“ К. Маркса в переводе Ст. Шаумяна.

В отделе художественной литературы выставлены новые издания армянских классиков досоветского периода, сочинения советских писателей и наша богатая детская литература. Особое место в отделе занимают экземпляры армянских переводов русских и западно-европейских классиков.

Особым отделом выставлены издания армянских словарей советского периода. Наряду с другими словарями показаны также словари действительных членов Академий Наук Армян. ССР: четырехтомный „Толковый словарь армянского языка“ Ст. Малхасяна, который за этот труд удостоен Сталинской премии, и семитомный „Коренной словарь армянского языка“, а также „Словарь собственных имен“ Р. Ачаряна. Эти словари представляют ценный вклад в нашу лексикографию. В арменоведческом отделе выставлены труды академика А. Манандяна, действ. члена Академии Наук Арм. ССР Гр. Капанцяна, проф.-док. А. Гарибяна, проф.-док. А. Абрамяна, доц. Г. Севака и др.

В разделе довольно богато представлена также школьно-педагогическая литература и литература по искусству.

Раздел обогащен рядом диаграмм, которые показывают рост книжной продукции, полиграфического производства, библиотечной сети и читаемости в Армении за двадцать пять лет и в период четвертой Сталинской пятилетки.

ՖՈՒՆԴԱՄԵՆՏԱԼ

Պրոֆ. Գ. Լևոնյան.—Համառոտ տեղեկություններ այդպիսի	52
Ա. Քարայան.—Հայ ազգայնագիտության հարկերը	7
Ա. Քարայան.—Հայ ազգայնագիտության հարկերը	19
Ա. Քարայան.—Հայ ազգայնագիտության հարկերը	51

С О Д Е Р Ж А Н И Е

	Стр.
Проф. Г. Левонян.—Краткий очерк разви- тия армянского книгопечатания	61
А. Бабалян.—Важнейшие очаги армянского книгопечатания	73
А. Бабалян.—Разделы „Выставки армянской печатной книги“	105

Պատ. խմբագիր՝ Ե. Վ. ՄԵԼԻԿՅԱՆ
Отв. ред. Е. В. МЕЛИКЯН

Մատուցված է ազգայնագիտության 3/II 1947 թ.
ՀՀ 00878, պատվեր 1090, տիրույթ 2000.
3 ապ. մամուլ, 1 մամուլում 25.000 ապ. Ներ-
քննարկ. 25 ապրիլ, Երևան, Արմավիր 104.

[40]4.

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0036052

A I
1976

